Львівський національний університет імені Івана Франка

КІЯНКА ІРИНА БОГДАНІВНА

УДК 32.01:321

ІСТОРИЧНІ ФОРМИ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ПОПУЛІЗМУ ЯК КАТЕГОРІЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ ТА ІДЕОЛОГІЧНОЇ НОРМИ

Спеціальність 23.00.01 – історія та теорія політичної науки

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора політичних наук

Львів-2017

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі теорії та історії політичної науки філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка

Науковий консультант: доктор політичних наук, професор

Денисенко Валерій Миколайович

Львівський національний університет ім. Івана Франка,

завідувач кафедри історії та теорії політичної науки

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор

Горбатенко Володимир Павлович

Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.

провідний науковий співробітник відділу правових проблем політології

доктор політичних наук, професор

Куц Галина Михайлівна

Харківський національний педагогічний університет

імені Г.С. Сковороди

професор кафедри політології, культурології

доктор політичних наук, професор

Бортніков Валерій Іванович,

Східноєвропейський національний університет

імені Лесі Українки.

завідувач кафедри політології та державного управління

Захист відбудеться «29» вересня 2017р. 0 «12» год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35. 051. 17 Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79000, м. Львів, вул. Університетська,1, ауд. 301, тел. 2391-44- 62

Із дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79005, м. Львів, вул. Драгоманова, 5.

Автореферат розісланий «28» серпня 2017р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради В. В. Бунь

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Науковий інтерес до обраної проблематики обумовлений порядком денним української політики та комплексом сучасних викликів, які постали перед державою: політична система України зазнає значної трансформації, з одного боку, під впливом євроінтеграції, з іншого – під тиском внутрішніх кризових явищ та зовнішньополітичного тиску у вигляді гібридної війни. Популізм в умовах політичної, економічної та етнополітичної нестабільності набуває впливу, перетворюючись на поширену політичну технологію, спрямовану забезпечити досягнення короткострокових політичних цілей.

В українському популярному політичному лексиконі років незалежності термін «популізм» належить, мабуть, до тих, які вживаються найчастіше. Водночас він є із найпоширенішим звинуваченням на адресу урядовців або політичних опонентів. У вітчизняній політичній полеміці докір у популізмі майже завжди означає твердження, що йдеться про пропозицію зовні привабливих, але неможливих для реалізації чи навіть шкідливих варіантів вирішення тих чи інших проблем, найчастіше соціально-економічних.

Проте звернення до питання популізму як категорії політологічного аналізу дає можливість зробити висновок, що вона набагато складніша та багатовимірна. У науковому середовищі консенсусу щодо розуміння популізму сьогодні не склалося, і підходи дослідників позначені відмінними акцентами, втілюють різні погляди на зміст терміна «популізм». Він постає і політичною технологією, і специфічною характеристикою політичної діяльності, і суспільно-політичним феноменом, навіть ідеологією. Мабуть, згода існує хіба що у визнанні складності точного й однозначного визначення популізму. Попри це, популізм є історико-політологічною категорією, яка не лише зберігає аналітичну цінність, й набуває особливої актуальності. А також принципом буття людини у системі владних та громадських відносин.

Популізм постає перед дослідником поняттям, яке, хоча і різною мірою, є значимим для розуміння суспільно-політичних явищ з історії та сучасного життя дуже різних країн, у різний час і з відмінних соціально-політичних обставин. Новітня історія багатьох країн Латинської Америки, політична боротьба у США, російське та українське «народництво», Франція перших десятиліть Третьої республіки, сучасна Білорусь, Україна у період незалежності, навіть антична історія – усі названі теми, і не лише вони, дають матеріал для вивчення популізму. Незважаючи на очевидні величезні відмінності між ними, саме популізм виявляється тим явищем, яке у певних моментах їх поєднує.

У роботі опрацьовано численні і водночас неоднозначні, віддалені у просторі та часі прояви популізму, якими його історія не вичерпується. Нам важливо показати відмінні «популістські» сюжети саме через складність, строкатість та амбівалентність феномену популізму, вивчення якого на підставі лише одного з них було б недостатнім. Вивчення популізму актуалізується

наявністю соціального замовлення від зацікавлених суб'єктів політичної дії, які застосовують популізм для реалізації своїх програм та у боротьбі за владу.

Актуальність дослідження очевидна і з огляду на брак комплексного вивчення проблематики популізму в Україні, належної політологічної оцінки попередніх студій, переосмислення деяких тез окремих дослідників, а особливо у зв'язку з актуалізацією її як одного з популярних принципів в дії, поведінки у сучасній політичній практиці у нашій державі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами

Дослідження виконане у межах теми, яку розробляє Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові Україні, а саме кафедра політології та філософії «Демократичне врядування і адміністрування: проблеми вимірювання аудиту, (науково-дослідницька робота, 2010р).; «Організаційна культура та етикет в управлінні органів публічної влади», ДР№0115 U 001285 (2015-2016 рр.); «Впровадження науково-прикладних розробок в практику публічного управління та їх інтеграція в міжнародний науковий простір» ДР № 0116 U 004866 (2016 р.); та комплексної наукової теми, яку розробляє кафедра теорії та історії політичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка «Політичні аспекти безпеки особи в контексті формування нових регіональних систем безпеки: індикатори та інституційні принципи й механізми гарантування» 0117 U001398 (01.17-12.19р.).

Мета та завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи – виконати комплексний політологічний аналіз феномену популізму і його особливостей в історичній спадщині, починаючи від античності і до сьогодення.

Для досягнення мети передбачено вирішити такі **дослідницькі завдання:**

- обґрунтувати та систематизувати теоретичні підходи і методологічний інструментарій для дослідження феномену популізму в українському суспільстві та у світі;
– визначити основні засади проблематики популізму як політологічної категорії та ідеологічної норми;
– окреслити специфіку популізму та реалізацію його гасел в американській ідеології та політиці (кінця XIX століття і до сьогодні);
– визначити причини ґенезу та мету ідей народницького руху у Росії та в Україні, виокремити їхні популістські риси;
– окреслити й охарактеризувати чинники впливу популізму на фашистську ідеологію в Італії, Іспанії та Румунії;
– розкрити та проаналізувати історію формування політики та ідеології популістів в окремих країнах Латинської Америки (на прикладі аргентинського «перонізму»);
– виявити принципи, динаміку, причини виникнення та поширення популізму в країнах Центрально-Східної та Західної Європи;
– з'ясувати роль популізму у ідеологічній діяльності партій та урядів у пострадянських країнах (на прикладі Росії та Білорусі);

– на підставі комплексного аналізу політичних процесів на пострадянському просторі, виокремити «елементи популізму» і «чистого популізму» у політичному житті України (1991-2016 рр.);
– сформулювати рекомендації, які спрямовані на зменшення впливу популізму в українській політиці.

Об'єктом дослідження є феномен популізму в політичному житті.

Предметом дослідження – історичні форми концептуалізації популізму як категорії політичної науки та ідеологічної норми.

Методологічна основа дослідження.

Методологія дослідження презентує загальні погляди на об'єкт дослідження в цілому, зв'язки у цьому об'єкті та закономірності його функціонування. Методологія включає в себе уявлення про методи і принципи пізнання. Розв'язання основних завдань потребує належного наукового забезпечення.

Складність аналізу дослідницької літератури щодо популізму пов'язана з тим, що цей феномен розглядається в різних фундаментальних суспільних наук: політології, філософії, історії, соціології, психології, антропології, педагогіки, культурології.

Основною методологічною базою дослідження слугували підходи, що характеризують суть феномену «популізм» через аспекти раціоналізму (як концепт теоретичного осмислення), ірраціоналізму (як відображення системи переконань, поведінки та ідеології), технологізму (як свідомо сконструйована інституційно-діяльнісна засада у політиці, що спирається на популістські принципи.

Інструментальним каркасом дослідницько-аналітичного алгоритму, визначеного планом дисертації, стали загальнонаукові методи аналізу та синтезу, абстрагування, аналогії, класифікації і типологізації.

Застосування історичного методу дало насамперед змогу виявити специфічні, унікальні особливості появи та видозміни популізму у різні епохи суспільно-історичного розвитку, починаючи від античності. Його використовували, зокрема, для висвітлення популізму у США, визначаючи точки дотику між популізмом та ідеологією і практикою тоталітарних (фашистських) режимів у міжвоєнній Європі.

Близьким до історичного методу є генетичний, тому подекуди говорять про історико-генетичний метод дослідження. Генетичний метод – це спосіб дослідження природних і соціальних явищ, заснований на аналізі їхнього розвитку. Він передбачає вивчення певного початкового стану об'єкта, з якого виводяться наступні стани цього ж об'єкта. Варто зауважити, що гносеологічний потенціал генетичного аналізу збільшує його сполучення зі структурно-діахронічним вивченням об'єктів.

Компаративний метод допоміг виявити специфічні риси проявів популізму у рамках державно-політичних і соціально-економічних систем

сучасних країн, зокрема, держав Східної Європи та деяких з тих, які виникли після розпаду СРСР.

У дослідженні широко використано горизонтальне порівняння, яке стосується різних країн, а також регіонів світу, зокрема, проявів популізму у Східній та Західній Європі, а також у країнах Європи загалом, тобто у демократичних, і тих пострадянських країнах, у яких утвердилися ті чи інші варіанти авторитаризму (Росії та Білорусі).

Важливу роль серед методологічних інструментів дослідження відіграв аксіологічний метод. Його основу визначає та обставина, що поведінка людей, а відтак і форми та процеси їхнього суспільного буття лише почасти зумовлені раціональною складовою людської природи. Іншими чинниками є почуття та емоції. Тому будь-які вчинки, а також і погляди людей – суб'єктивні, а їхнім обов'язковим компонентом постає певна ціннісна характеристика фактів та обставин.

Емпіричну базу дисертації склали документальні джерела політичних партій, неурядових громадських організацій, матеріали засобів масової інформації, результати соціологічних досліджень, експертна участь у виборчих кампаніях, аналітична робота та власні спостереження авторки за перебігом діяльності політичних суб'єктів в Україні та за кордоном.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що вперше в українській політичній науці комплексно проаналізовано популізм як багатоваріантний глобальний феномен, на підставі здобутків новітньої політичної науки подано аналіз історичних і сучасних проявів популізму в Україні.

Вперше:

- комплексно висвітлено широке коло історико-політичних сюжетів, стрижнем яких була діяльність політиків-популістів чи популістських рухів. На цій підставі сформовано цілісну концепцію історії популізму, як специфічного принципу поведінки та дій у політиці, що охоплює його головні та найбільш характерні вияви, а також низку споріднених суспільно-політичних явищ;

- проаналізовано основні теоретичні підходи до тлумачення феномену популізму, що склалися у політичній науці. На основі цього показано, що у світовій, і в українській політології єдиного розуміння популізму не склалося, натомість існує багато відмінних концепцій, відповідно до яких стрижнем аналізу популізму стають різні його виміри (ідеологічний, раціональний, риторичний, маніпулятивний, технологічний та інші);

- запропоновано авторське визначення поняття популізму як особливих зрізів пам'яті, формул життя, здатністю яких є не встановлюватись (як це властиво закону) чи виводитись раціонально-логічним способом, а відтворюватись (зніматись) у формах людської діяльності, поведінки та у проявах культури (зокрема політичної) та ідеології;

– подано авторський концепт формування ідеї та практики популізму, як багатогранний політичний конструкт, який виконує інтегративно-когнітивну функцію структурування та конструювання складної та суперечливої політичної реальності з елементами соціальної, дискурсивної та праксеологічної еклектики. Характерною особливістю актуалізації популізму є екстремальні параметри функціонування державно-політичного організму соціуму та ціннісних проекцій його буття. Кризовий стан суспільства, де генерується концептуальна платформа популізму, відображає об'єктивну потребу в демократизації засад суспільного устрою та соціального буття. Зокрема, антиелітарне спрямування популізму обумовлене потребою розширення впливу предметного поля та інструментів прямої демократії та безпосереднього народовладдя. Антропологічний оптимізм популізму контрастує з статично-консенсусною метафізикою елітаристських уявлень про природу суспільної стратифікації та взаємодій;

– доведено, що популізм в Україні має певну традицію, ґенеза якої зумовлена соціально-культурною специфікою формування українського національного руху у XIX ст. Також з'ясовано вплив особливостей розвитку українського суспільства в умовах соціалізму/тоталітаризму на масштаби і характер актуалізації популізму в українському соціально-політичному просторі періоду незалежності;

– на основі аналізу місця та ролі міфологічних форм свідомості і культури в історичних типах політичної дійсності в Україні доведено, що популізм є однією з найважливіших детермінантних основ політичного виміру буття суспільства, що, своєю чергою, формує особливий тип протиріччя у відтворенні та освоєнні модернових та архаїчно-цивілізаційних норм існування;

– виявлено зв'язок між зростанням, в останні роки, популізму в Україні та політичним банкротством традиційних лівих партій (Комуністична партія України, соціалістична партія України та інші).

Уточнено та доповнено:

– понятійно-категоріальний ряд проблем популізму, зокрема у розмежуванні понять «ірраціональний популізм», «раціональний популізм», «технологічний популізм» (як цілісні конструкти популізму в контексті історичного виміру), як політологічна категорія та ідеологічна норма;

– оцінку ідей українського народництва як специфічної характеристики українського національного руху XIX – початку XX ст. (суть якого полягала в апеляція до традицій та культурних цінностей народу, ідеї рівності та братерства, дух свободи);

– інтерпретацію популізму в контексті ідеологічної діяльності політичних партій та їх виборчих кампаній через призму ідеологічної норми, яка трансформується в практичну реальність проблеми (як варіант італійського, румунського, іспанського фашизму);

– характеристику виявів популізму в суспільно-політичному житті України після 1991 р., аналіз популістських ідеологій та технологій, які застосовують українські політичні актори (П. Симоненко, Ю. Тимошенко, О. Ляшко та інші);

– пропозиції щодо можливих способів послаблення впливу ціннісних засад популізму на політичну боротьбу в Україні (досягнення політичного компромісу на прикладі безвізового режиму України з Євросоюзом, прийняття низки законів, щодо подолання корупції в органах державної влади).

Отримали подальший розвиток:

– обґрунтування значущості основних положень популізму про «волю народу» та його позитивні та негативні характеристики, зокрема досягнення влади через реалізацію популістських програм;

– розуміння окремих популістських характеристик, властивих фашистським рухам міжвоєнного часу (на прикладі Італії, Іспанії, Румунії); А саме звернення до народу, цінності історичного минулого та духу волі;

– висвітлення популізму в сучасному суспільно-політичному житті країн Центрально-Східної Європи (Угорщина, Польща, Словаччина); На прикладі угорського політика В. Орбана: апеляція до єднання нації, антиєвропейські настрої, зменшення кількості біженців на території Угорщини, «криміналізація бездомних»);

– аналіз виявів популізму в розвитку пострадянської Росії та Білорусі, специфіки його впливу на формування політичних режимів, які склалися у цих країнах;

– характеристика минулого розвитку та сучасної ролі популізму в політичній системі США. Прилад політика Д. Трампа (звернення до внутрішньої політики країни, реформа медицини, ревізія політики минулого, зовнішня стратегія співпраці).

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що розуміння ролі і впливу популізму у реалізації державних політик у сфері соціально-економічної та соціально-культурної є основою для теоретичного аналізу різних політичних та соціальних проблем. Адже завчасно можна спроектувати і внести корективи у вирішення певних проблем.

Результати дослідження можуть бути використані, зокрема для вирішення таких завдань:

– формування цілісного концепту популізму в сучасній політичній науці;

- оновлення змісту навчальних курсів з політичної науки, державного управління та американістики у вищих навчальних закладах III та IV рівнів акредитації;
- інтенсифікації програм вирішення політико-правових та соціально-економічних проблем у сфері публічної політики;
- активізація діяльності громадянського суспільства та налагодження позитивної комунікації між органами державного управління та громадськістю шляхом створення умов «спільної участі» у процесі роботи на соціальними проблемами.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дисертації апробовано на міжнародних і всеукраїнських конференціях, круглих столах, симпозіумах, конгресах, зокрема на таких: Всеукраїнська науково-практична конференція: «Українська культура та ментальність: самобутність в умовах глобалізації» (Сімферополь-Ялта, 13-15 лютого 2009 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Інноваційний розвиток суспільства за умов крос-культурних взаємодій» (Суми, 20-21 квітня 2009 р.); VII Міжнародний науковий конгрес «Державне управління та місцеве самоврядування» (Харків, Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, 27-28 березня 2009р.); Науково-практична конференція за міжнародною участю «Ефективність державного управління в Україні» (Львів, Львівський регіональний інститут державного управління при Президентові України, 3 березня 2009 р.); Наукова конференція «Регіональний вимір політичного процесу в Україні» (Львів, Центр політичних досліджень, ЛНУ імені Івана Франка, 23 лютого 2009 р.); Науковий симпозіум «Наукове забезпечення процесів реформування соціально-економічних відносин в умовах глобалізації» (15 квітня 2009 року., м. Сімферополь.)

Круглий стіл на тему: «Проблеми та перспективи формування гуманітарної політики в Україні» (25 лютого 2011 р., Сімферополь); Науково-практична конференція за міжнародною участю Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України «Ефективність державного управління та державної служби: теорія і практика». (Львів, 8 квітня 2011 р.); IV Міжнародна науково-практична конференція «Інноваційний розвиток суспільства за умов крос-культурних взаємодій. (Суми, 27-30 квітня 2011 р.); Науково-практична конференція Волинського центру підвищення кваліфікації (Луцьк, жовтень, 2011); International conference “Conditions shaping election strategies in the European Parliament elections in 2009 on the example of constituency of Lower Silesia and Opole”/ Wroclaw, (4-5 January 2011); Міжнародна науково-практична конференція присвячена 130 річниці народження відомого австрійського економіста, громадського діяча Людвіга фон Мізеса (вересень, 2011); Участь у 6-й Всеукраїнській міжвузівській конференції студентів, молодих вчених та викладачів «Становлення публічного адміністрування в Україні.» (м.

Дніпропетровськ, 24 квітня 2015 р.); Регіональна науково-практична конференція «Проблеми управління соціальним і гуманітарним розвитком. Державне управління освітою: виклики часу». (м. Дніпропетровськ, 26 листопада 2015 р.); Міжнародна конференція «Лібералізм, посткомунізм і реформи: цикл конференцій «Людвіг фон Мізес і сучасні суспільства» (Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2016); Polsko-Ukrainskoi Konferencji Naukowoi «Specyfika Procesu Politycznego w Krajach Europy Srodkowo-Wschodniej: Czynniki Koncepcyjne I Instytucjonalne». Praca zbiorowa pod redakcja: Zbigniewa Bialobocki, Anatoliy Romanyuk. Kutno 26-27 czerwca 2015 r.; Щорічна науково-практична конференція за міжнародною участю «Європейські принципи і стандарти підготовки публічних управлінців: орієнтири для України» (5-6 листопада 2015 р., м. Київ, Національна Академія державного управління при Президентові України); Х Регіональна науково-практична конференція за міжнародною участю, присвяченої пам'яті Сурміна Юрія Петровича «Проблеми управління соціальним і гуманітарним розвитком (м. Дніпро, 25 листопада 2016 р.); Наукова конференція «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (Львів, 8 жовтня 2016 року).

Особистий внесок дисертанта. Дисертаційна робота є самостійною науковою розробкою автора. Всі положення та висновки дослідження розроблено безпосередньо дисертантом. Сформульовані в дисертації наукові результати, висновки, рекомендації та пропозиції належать особисто автору та є його науковим доробком.

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи відображено в 70 публікаціях, у тім числі 1 монографії, 3 посібниках, 30 наукових публікаціях, опублікованих у фахових виданнях України з політичних наук, 15 статтях в інших українських наукових виданнях, 6 статтях у періодичних наукових виданнях інших держав (Польщі, Хорватії, США, Угорщини, Росії)

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, десяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури, двох додатків. Загальний обсяг роботи – 400 сторінок. Обсяг основної частини рукопису –355 сторінки. Список використаних джерел та літератури включає 400 позицій, які розміщено на 35 сторінках. Обсяг додатків – 10 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано вибір теми дисертації, її актуальність, зв'язок з напрямом наукових досліджень кафедри теорії та історії політичної науки Львівського національного університету Івана Франка, кафедри політичних наук і філософії, кафедри європейської інтеграції та права Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, визначено об'єкт та предмет, сформульовано мету і завдання дослідження, наукову новизну одержаних результатів, їхнє теоретичне і практичне значення.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження популізму: історичний і сучасний концепти» присвячено вивченню методологічних підходів до питання популізму як політологічної категорії,

ідеології та політичної технології. А саме трактується популізм через виміри: «ірраціональний», «раціональний» та «технологічний».

У підрозділі 1.1. **«Основні теоретико-методологічні підходи до осмислення поняття популізму»** охарактеризовано українську та зарубіжну (здебільшого англомовну та російськомовну) спеціальну літературу, яка присвячена феномену популізму. На нашу думку, доречно окремо акцентувати на персональному аспекті популізму, низці історико-політичних сюжетів, які пов'язані з використанням популізму харизматичними політичними лідерами.

У політологічній літературі дослідження популізму в Україні з'явився у 1990 роках. Вихідною базою його вивчення стала рецепція аналітичних висновків західних дослідників.

Всі наукові праці, що так або інакше торкаються проблематики популізму, за фокусом дослідницького інтересу можна класифікувати наступним чином.

Першу групу складають роботи, які розглядають місце і роль популізму у розвитку політичної системи. Цю проблематику вивчали як зарубіжні: праці І.Берліна, Е.Геллнера А. Валіцкі та Г.Іонеску дали поштовх до вивчення предмету популізму в контексті розвитку політичної системи. Важливою спробою узагальнюючого аналізу проявів популізму в європейській та світовій історії XIX – XX ст. стала праця М.Кенован. Грунтовний аналіз, у поєднанні із власними дослідницькими висновками, існуючих підходів до інтерпретації популізму, запропонували Н. Гідроном і Б.Боніковскі, К.Дейвікс. В останні роки на розвиток теоретичного бачення популізму вплинули праці К.Мадде, П.Таггарта, І.Мені та І.Сореля.

Ідеї популізму в українській політичній думці вивчали М.Дем'яненко, С.Мигаль, М. Розумний, Д. Видрін, О. Нечосіна, О. Ярош. Окремі грані феномену популізму висвітлювалися у О.Стогової, М.Стріхи. Загалом в українській спеціальній літературі популізм залишається темою, яку досліджувало багато науковців, але, за винятком двох дисертацій, фрагментарно.

Другу групу – це роботи теоретико-методологічного плану, в яких автори розкривають власне природу популізму як результат суспільного розвитку, визначають категоріальний апарат, специфіку популізму, аналізують принципи функціонування і структуру популізму, моделюють ідей популізму та їх практичне значення. Зокрема, зв'язок популізму з особливостями сучасної парламентської демократії, популістські прояви у діяльності українських партій були предметом розгляду у працях А.Романюка, В.Бурдяк та Ю.Макара, І.Павленко. Популізм в українських політичних змаганнях аналізували І.Побочий, О.Нечосіна, Т. Кузьо, група дослідників з Бюро аналітики «Тектум».

Сюди й відносимо роботи, які розглядають феномен правого популізму в актуальній політиці держав Західної Європи аналізували, зокрема, Ф.Декер, С.Погорельская, В.Ачкасов та А.Лінецький. Прояви популізму у країнах Балтійського регіону були темою дослідників Д.Ланко, М.Баранова.

Третю групу - це праці, в яких ідеї популізму мають практичний аспект. Популістські прийоми політичного маніпулювання вивчали Д.Видрін, В.Солодовник. М.Дем'яненко досліджував популізм як продукт політичної

комунікації, а також запропонував свій аналіз методологічних засад дослідження популізму як соціально-політичного явища. С. Мигаль обстоював погляд, що популізм має свою філософську основу, якою є філософія прагматизму. М.Дем'яненко також розглядав питання про морально-етичний аспект популізму.

Історія Популістській партії (США) була предметом дослідження таких авторів: Р.Хофстедтер, В.Ньюгент, Л.Гудвін, Дж.Кріч, росіянин В.Согрін. Популізм у США першої третини XX ст. висвітлювався у працях І.Волкової, С.Петрової, багато інших дослідників. Особливості трансформації ідей популізму у сьогоднішніх Сполучених Штатах став предметом аналізу У.Міда, С.Ріццо, М.Дорфмана, М.Казіна та ін.

Популізм як принцип політичної діяльності та поведінки у країнах Східної Європи досліджували В.Литвин, С.Кіршенблат, І.Шаншієва, Ю.Щербакова. Дослідниця Л.Ликачіна аналізувала прояви популізму у політичному житті Польщі 1990 – початку 2000років. Детальний аналіз популістських характеристик політичного життя сучасної Угорщини міститься у публікаціях дослідників А.Бозокі, Р.Уіц.

Історичний і сучасний досвід популізму у державах Латинської Америки опрацювали А.Бредіхін, Т.Ворожейкіна, О.Докучаєва, П.Яковлева, В.Гельман, І.Шуленкова.

У підрозділі 1.2 **«Концепт популізму в історії політичної науки»** дискутується вже протягом кількох десятиліть, але й досі немає чітко окреслених параметрів, які складали комплексно концепт популізму.

Проаналізовано відмінні теоретичні підходи до феномену популізму. Зазначимо, що використання і тлумачення терміна «популізм» – складне та неоднозначне. Ця категорія утвердилася в понятійному апараті політології та історії за браком у науковому співтоваристві згоди щодо її хоча б дещо точної дефініції. Сьогодні спільним місцем практично усіх досліджень, автори яких так чи інакше досліджували тему популізму, є констатація змістовної розмитості відповідного терміна, його схильності «вислизати» з вербальних фіксаторів точного визначення. Відтак висловлювалася навіть думка, що політичній науці варто взагалі відмовитися від використання терміна «популізм», яку, проте, не була сприймала наукова спільнота.

В українській політичній науці подано широкий діапазон дефініцій популізму, який визначають як: форму політичної риторики; стиль політики; певний тип політичної свідомості; політичну технологію. Чи не всі автори наголошують на багатозначності і мінливості популізму. Частина дослідників утримується від короткого визначення, натомість пропонує сполучення багатьох характерних ознак популізму.

Брак однозначного розуміння широко вживаного терміна «популізм» в українській політології є відображенням стану справ з його теоретичним осмисленням у сучасній політичній науці загалом. У європейській та американській політології відповідна дискусія триває вже кілька десятиліть.

Ми подаємо своєрідний підхід тлумачення популізму через виміри «ірраціональний», «раціональний» та «технологічний».

До ірраціонального варто відзначити ірраціональний зріз в контексті ідеології. Сюди ми відносимо погляди І.Берлін, який першим визначав популізм через сполучення восьми різних характеристик, першою з яких він називав ідеалізацію (сакралізацію) «народу», яким, у різних варіантах, можуть бути бідні, слабкі, середній клас, селянство. Обов'язково має існувати для нього якась загроза.

Німецький дослідник Ф. Декер вказував на ідеологічну амбівалентність, антиномічність популізму, водночас на тяжіння новітніх європейських популістів радше до правої ідеології. Найхарактернішою рисою популізму він (як і І.Берлін) називав вождізм. Ф.Декер зазначив, що в популістській агітації обов'язково конструюються образи ворогів, шляхом персоніфікації, коли соціальні проблеми проектуються на певні соціальні групи, називаючи змовників. Подібну тезу обґрунтовували Д. Абертацці та Д. МакДоннел, з погляду яких сутність популізму становить саме протиставлення доблесного й однорідного народу і еліт, небезпечних «інших».

П.Таггарт визначав популізм за кількома різними ознаками. Першою він вважав ворожість до представницької політики та складних процедур, скептичне ставлення до прав меншості, натомість тяжіння до прямого правління більшості, протиставлення волі більшості процедурі по праву меншості. Іншою важливою визначальною рисою популістів є їхня самоідентифікація через поняття «heartland» – певної «серцевини», «сутності», «центру», або «глибинної землі». У популістському дискурсі ця «серцевина», за П. Таггартом є ідеалізованою концепцією спільноти, якій вони слугують.

Розуміння популізму як певної форми ідеології приймає також К.Дейвікс, зазначаючи, що його основою є гра на протиставленні «народу» та «інших».

У рамках першого підходу нідерландський дослідник К.Мадде визначив популізм як ідеологію з розпливчастим (широким, нечітким) центром, яке розглядає суспільство як таке, що поділене на дві однорідні та антагоністичні групи – «чистий народ» проти «корумпованої еліти», і для якої політика має бути вираженням спільної волі народу. Властивістю популізму як ідеологічної системи є відсутність відповідей на усі головні соціально-економічні питання, що відрізняє його від більш розвинених ідеологій – лібералізму, соціалізму та ін. Тому популізм здатний змішуватися з багатьма з них, додатково долучаючи відмінні ідеологічні характеристики. Н.Гідрон і Б.Боніковскі (Гарвард) виявили, що у 2000 роки в англомовній літературі склалися три підходи до тлумачення та дефініції феномену популізму. Йдеться про розуміння популізму як ідеології; як дискурсивного стилю; як форми політичної мобілізації (політичної стратегії).

Раціональний вимір популізму містить теоретичне осмислення феномену популізму у роботах (К.Мадде, С.Кальтвассер, Дж.Кейтеб, М.Казін) наголошують на амбівалентності взаємин популізму з демократією. Потенційно позитивним ефектом популізму є його здатність представляти і мобілізовувати політично маргіналізовані групи, створювати «кроскласові» коаліції, наголошувати на демократичній відповідальності. Проте надмірна дія популізму, тим більше популізм при владі, може мати сильний негативний вплив на суспільство. Праці М. Кенован, визначила два типи популізму –

аграрний і політичний. Аграрний популізм належить радше минулому і був представлений трьома різними рухами, так чи інакше пов'язаними з селянством. Політичний популізм М.Кенован поділила на чотири підтипи. На підставі спільних рис названих різновидів популізму, дослідниця припустила існування трьох його «кластерів»: популізм «маленької людини», авторитарний популізм і революційний популізм. Спільне між ними – апеляція до народу та недовіра до еліт. Головний висновок М.Кенован полягає у тому, що термін «популізм» охоплює широке коло явищ, у яких немає однієї спільної серцевини, і єдиний спосіб дати собі раду з цим розмаїттям – певним способом їх класифікувати, побудувати таксономію популізму.

Технологічний вимір популізму концептуалізує його як політичну стратегію (К.Вейланд та інші). У рамках цього підходу популізм можна розглядати як політичний вибір, політична організація, а також як форма політичної мобілізації. У таких рамках популізм розглядають як характеристику політичного мовлення, спосіб вираження, який застосовують політики різних поглядів, – прибічники відмінних ідеологічних систем. Він використаний, зокрема, у працях М.Казіна. Ключова риса популізму як дискурсивного стилю – намагання подати політичне суперництво як «маніхейське» протиборство темряви та світла, створити дихотомічну картину суспільства, що нібито складається з наділених усіма чеснотами «нас», ворожих і винних у різних гріхах «чужих», «інших». За такої постановки питання, категорія «популізм/популістський» набуває певного кількісного виміру, тобто може тлумачитися як кількісний рівень застосування спеціальних засобів політичного вираження.

У авторському дослідженні як вихідне приймається розуміння популізму як, по-перше, дихотомічного дискурсивного стилю; і, по-друге, як маніпулятивної технології впливу на маси. Іншими визначальними прикметами популізму вважаємо його виразно лідерський характер, а також схильність до ідеологічного еклектизму.

Загалом же зроблено висновок, що методологічною основою дослідження може слугувати концепт, в оснвоі якого лежить чітке розмежувальне поле популізму як: 1) ідеї (теоретичний раціональний зріз), 2) ідеології (ірраціональний зріз) та як 3) норми поведінки, дї (технооологічнйи зріз).

Таким чином, можна констатувати, концепт популізму – багатогранний політичний конструкт, який виконує інтегративно-когнітивну функцію структурування та конструювання складної та суперечливої політичної реальності з елементами соціальної, дискурсивної та праксеологічної еклектики. Характерною особливістю актуалізації популізму є екстремальні параметри функціонування державно-політичного організму соціуму та ціннісних проекцій його буття. Кризовий стан суспільства, де генерується концептуальна платформа популізму, відображає об'єктивну потребу в демократизації засад суспільного устрою та соціального буття. Зокрема, антиелітарне спрямування популізму обумовлене потребою розширення впливу предметного поля та інструментів прямої демократії та безпосереднього

народовладдя. Антропологічний оптимізм популізму контрастує з статично-консенсусною метафізикою е елітаристських уявлень про природу суспільної стратифікації та взаємодії.

Другий розділ «Теорії та практики популізму в історії світової й української політичної думки» проаналізовано багату історичну спадщину політичної науки, де популізм займає вагому місце.

У підрозділі 2.1. « **Інтерпретація категорії популізму в політичній думці: від античних демагогів до сучасних популістів**» зосереджено увагу на такій характеристиці феномену популізму – високий рівень персоналізації політичної діяльності, тісний зв'язок між поширенням і впливом популістського руху та особистістю його лідера. Зазначено, що харизматичне лідерство властиве не лише популізму, а й популістським рухам, такий тип лідерства є майже обов'язковим елементом.

Особливу місію в Античній Греції відіграє демократія, яка дає можливість реалізувати ідеї популізму харизматичним лідерам. Роль лідерів проаналізовано на кількох відмінних прикладах, які стосуються різних країн та історичних періодів. Уперше в європейській історії діячі популістського штибу з'явилися в античній Греції. Їхня поява стала можливою у протиборстві старовинної аристократії та демосу, широких верств міського населення. В Афінах, в умовах ствердження прямої демократії, важливими акторами на політичній сцені стали демократи, які сприймали як «демагоги» – лідери, або вожді народу. Прикладом політика-демагога, який вміло вдавався до популістських технологій впливу на масу, був афінянин Клеон. Хоча в Афінах властиве популістам пряме звернення до народу було потрібним для будь-якого політика, Клеон виявився майстром популістської апеляції до емоцій «простолюду», натовпу, використовував прийоми політичної буфонади.

І тому елементи грецької демократії виступали як основні гасла популізму, що асоціювалось одне ціле. Філософи Платон та Арістотель відносили демократію, як не вдалу форму державного устрою і вважали, що тиранам властива демагогія і маніпулювання людським Розумом та емоціями. Саме демократія стала однією з основних підстав для популізму.

В період Римської імперії (ІІ – І ст.до н.е.) було утворено політичний напрямок популярів, котрий відбивав інтереси простого народу - плебсу, та протистояв оптиматам, які захищали інтереси нобілітету - знаті. У Стародавньому Римі доступ до вищих державних посад мало лише невелике коло плебейських та патриціанських родів. На той час відомими та визнаними популярами були брати Тіберій і Гай Гракхи – трибуни-реформатори. Суть реформ яких зводилася до обмеження влади сенаторської аристократії та відродження занепалого селянства.

Наявність популістських гасел знаходимо і працях, Т. Мора, Т. Кампанели через призму політичної утопії, яка спирається на абсолютну міфологію й той чи інший національний грунт, пов'язана із синтезом охоронних і реформаторських зусиль. Власне, самі реформи в консервативному синтезі є всього лише способом убезпечення людини від гріхопадіння, реакція на божевільне новаторство лжепророків-політиків, супровідний мотив розвитку людського суспільства. Ідеї утопічного характеру

були присутні й у подальшому розвитку комуністичної теорії та ідеології, яку розвинули К. Маркс та Ф. Енгельс. Беручи до уваги принцип матеріальної рівності, класової справедливості та відмирання інституту держави й тощо.

Важливу місію у реалізації популізму відіграли ідеї лібералізму, а саме: 1) ідеї свободи (на рівні особи – громадянина – спільноти), праці Ф. Бекона, Т. Гобса, Дж. Лока); 2) право (як можливість забезпечити рівність усіх громадяни і виконання своїх зобов'язань; 3) справедливість (як економічна розподільча система як включає в себе владні відносини і впливає на соціальний статус усіх громадян); 4) ідеї рівності (як система можливостей та домагань).

Звертаючись до досвіду іншого історичного періоду, а саме творення американської демократії. Варто зауважити, що Джефферсон критикував капіталізм, що набирав сили в США і призводив до зубожіння населення. Головна причина цього – розвиток великого виробництва. А він робив ставку й ідеалізував дрібне фермерське господарство. Ідеалом Джефферсона була демократична республіка вільних і рівноправних фермерів. Цей ідеал ставав утопічним в умовах інтенсифікації нової системи виробництва.

Прикладом харизматичного лідера, який успішно застосовував популістські технології впливу, можна вважати американського президента Е.Джексона. Він зумів створити собі репутацію безстрашного американського героя, людини, яка розуміє «простий народ» та не пов'язана із федеральною бюрократією. Як лідер частини суспільства, що прагнула змін, реальної політичної участі, Е.Джексон звинувачував істеблішмент у відході від чеснот і моральних принципів американської революції, закликав націю повернутися до ідеалів «батьків-засновників» американської республіки.

Зроблено висновок, що гостра конституційно-політична дискусія між «джексоніанцями» та їхніми опонентами відбивала певну «різновекторність» мажоритарно-представницької та процедурно-конституційної складових демократичного ладу. Е. Джексон зміг досягнути успіху, вдаючись до популістської риторики та почасти популістських заходів, позиціонуючи себе вождем народу, який бореться проти корумпованої еліти. Його діяльність – приклад доволі успішного використання у рамках досить демократичної системи, харизматичним лідером популістських інструментів, яке, незважаючи на певні негативні наслідки, на загал сприяло демократизації США, розширенню рівня реальної політичної участі.

Розглянуто такий приклад застосування популістських технологій харизматичним політиком, який став сюжетом з історії Франції останньої третини XIX ст., а саме діяльність генерала Ж. Буланже. Описано низку популістських рис, які властиві «буланжизму»: надзвичайна сфокусованість на особі лідера; широке використання для політичної агітації масових заходів; ідеологічна строкатість, сполучення соціальної, егалітаристської риторики з реваншистським націоналізмом. Досвід руху Буланже виявив великий потенціал мобілізаційного впливу такого поєднання на маси.

Вже у XX ст. прикладом успішного використання популістських принципів та технологій харизматичним лідером стала історія приходу до влади російських більшовиків. У роботі визначено багато ліній генетичного

сполучення між більшовизмом і російським народництвом, а відтак властиві йому виразно популістські риси. Категоричне заперечення нібито «ілюзорної» буржуазної демократії, тенденція до ідеалізації народу/простонароддя, нижчих верств суспільства споріднювала більшовизм саме з народництвом, а не з класичним марксизмом. Насправді, В.Ленін, лідер більшовиків, виявився не вождем революції за марксистським «проектом», а керівником бунту соціальних низів проти заможної та проти освіченої частини суспільства. Головний більшовик у риториці років революції був не менше популістом, ніж послідовником К. Маркса.

На початку XXI ст. втіленням основних прикмет харизматичного популіста став президент Венесуели У. Чавес.

Його основні популістські ідеї: критика імперіалізму та глобалізації, ідея створення латиноамериканського альянсу, пряма комунікація з виборцями та шоу, політика соціальної справедливості, подолання бідності. На піку свого впливу У. Чавес звертався до суспільства у руслі дуже поляризуючого, дихотомічного дискурсу, протиставляючи «зло» багатих і «добро» бідних, пояснюючи усі проблеми насамперед підступами зовнішніх та внутрішніх ворогів, нацьковуючи своїх прибічників на опозицію. Його популістські ідеї показали й загальну тенденцію присутності популістських гасел у всіх сферах латиноамериканської політики.

На підставі аналізу наведених історико-політичних сюжетів зроблено висновок, що харизматичний тип політичного лідерства, який за змістом пов’язаний з апеляцією передусім до емоцій, навіть підсвідомості людей, виявляється міцно пов’язаним із популістськими технологіями політичного впливу. Водночас можна стверджувати, що популістська готовність протиставити пряме народоправство інституційно-процедурній складовій демократії майже неминуче веде до зосередження сподівань масового учасника політичної дії на особі харизматичного лідера. Характер, масштаби та результати діяльності такого лідера і його прибічників можуть бути надзвичайно різними – від певної трансформації демократичної системи, яка переживає кризу, до повного руйнування, як у випадку більшовицької революції, низки фундаментальних соціокультурних інститутів, що призводить до крайньої тиранії.

У підрозділі 2.2. **«Ідеї популізму в контексті українського та російського народництва»** зазначено, що ідеї російського народництва були феноменом не лише політико-ідеологічним, але й також соціокультурним, навіть, ментальним, як ідеологічна конструкція (творцями яких були О.Герцен, М.Бакунін, М.Чернишевський, П.Лавров, П.Ткачов та інші) використано ідею, що мала популістські грані. Тобто погляд на російську селянську общину як на потенційну основу створення нового егалітарного, соціалістичного суспільства. У роздумах народників селянство загалом було дуже близьким до поняття «народу».

Народ для народників був носієм якоїсь метафізичної, ніж раціональної «істини», «правди», чеснот, яких часто-густо годі було шукати у багатьох реальних «простолюдинів». Відтак, на нашу думку, у цьому контексті народ

виявився поняттям популістського штибу, протиставленим вищим класам суспільства. Вони ж були нібито позбавлені якої-небудь соціальної цінності, не мали жодних виправдань свого відмінного та кращого, ніж у народу, становища. Цілком ворожою і не потрібною народові силою вважали державу.

Водночас народництво усіх напрямів було просякнуте ідеєю «провини» інтелігенції перед народом, яку та нібито мала якось спокутувати. Способи такої спокути народники знаходили у дуже широкому діапазоні варіантів практичних дій – від загибелі у терористичній війні з владою до цілком легальної безкорисливої культурно-освітньої роботи, праці серед селян і т.п. На нашу думку, погляд на інтелігенцію як на апріорно у чомусь винну перед народом, чи не меншовартісну групу, також є, у широкому значенні, популістським.

Народництво як питомо російське за своїми першовитоками, ідеологічною та організаційної складовими набуло значного поширення і в українських губерніях Російської імперії, зберігаючи головно риси «загальноросійського» явища. У ці ж десятиліття постало власне українське народництво/народолюбство, яке відрізнялося від російського та персонально, і організаційно, та ідеологічно, хоча мало з ним багато спільних моментів.

На відміну від Росії, стосовно України термін народництво (народолюбство) не є певною окремою суспільною течією чи ідеологічною системою, але є важливою властивістю українського національного руху XIX ст., його історіографії та соціальної програми. У пошуках/творенні своєї національної ідентичності, зусиллях виокремити її з російської та польської версій минулого та сучасного України, українська інтелігенція звернулася до народної (селянської) культури та способу життя, в яких українські етнічні риси збереглися найбільше. В умовах самодержавної імперії, український рух на Наддніпрянщині від самих початків був антиелітарним, викреслюючи з власних реконструкцій минулого та планів на українське майбутнє вищі верстви суспільства, як нібито цілковито чужі українству. Його іншою народницькою особливістю стало скептичне ставлення до держави, в її повноцінному вигляді, віра, часом не досить виразно окреслена, у здатність української народної маси до самоорганізації без участі державного апарату. Ці риси українського руху, на нашу думку, можна оцінити як популістські.

З іншого боку, хоча народолюбство і переважало, воно виявляло себе досить по-різному. Частина українофілів схилялася до вибору на користь передусім національних цінностей, вже «за спиною» яких мали постати і соціальні питання. Втім і ця течія була дуже демократичною, і не позбавленою популістського забарвлення.

Заразом із цим, ще у дореформений період в українському середовищі пролунала критика тих рис народництва, які розглядаємо як популістські. Зокрема, проти намагання тільки «демос» вважати справді українською національною силою виступав П.Куліш. Вже в іншій генерації українства утвердився державницький напрям, який фактично відмовився від популістських поглядів українського народництва. У XX ст. рішучим опонентом народників став В.Липинський, який прагнув повернути українському рухові вищі верстви України – у баченні її минулого та боротьбі

за майбутнє, пов'язуючи сподівання на національний розвиток України з державою, створеною і керованою освіченою (і заможною) елітою.

Українському народництву як певному вимірові українського національного руху властиві популістські риси в історіографії, ідеології та практиці. В основі якого лежало специфічне розуміння та трактування унікальності моноструктурної історії, традиціоналізму, домінування культурного чинника над іншими у розумінні форм та способів трансформації, споконвічні пошуки свободи та волі, ці якості переважали, проте не мали монопольного становища. У тодішніх соціально-політичних обставинах існування України їх поява була цілком не випадковою. Саме вони певною мірою перешкоджали масштабній підтримці національного руху вищими верствами суспільства. Згодом, у критичних умовах національної революції 1917 – 1921 рр., це, можливо, стало однією з причин її невдачі. І тому ідеї XX століття не можуть працювати як ідеї XXI століття, мусять формуватись нові концепти національної ідеї, які б мали практичний аспект її реалізації.

У третьому розділі «Популізм як народна утопія: рухи та ідеологічні течії на прикладі США» описано широкий діапазон історичних і сучасних проявів популізму.

У підрозділі 3.1. **«Історія популістського руху наприкінці XIX ст. у США»** висвітлюється діяльність Народної (Популістської) партії (The People's Party), яке відігравала помітну роль у політичному та суспільному житті США протягом останнього десятиліття XIX ст. Створена у 1892 р., вона постала організаційним втіленням прагнення до змін частини фермерів і по-реформаторськи налаштованої інтелігенції. Певний вплив на становлення та діяльність популістської партії мав рух так званий націоналізаторів, або «белламістів», які виступали за мирний, ненасильницький перехід до соціалістичної організації суспільства, через застосування механізмів демократії як інструмента реалізації інтересів більшості. Помітну роль у діяльності Народної партії відігравали жінки – активістки феміністських організацій. На Півдні чимале значення для популістського руху мала також релігійна складова.

Ідеї популізму займали вагоме місце у формування політичних рухів та партій США, що базувались на основних принципах: 1)традиція демократії; 2) принцип конституціоналізму як основний принцип регулювання відносин у суспільстві; 3) формування єдиної американської політичної нації; 4) домінування економічної, політичної, військової та соціально-культурної парадигми у розвитку виборчої системи та культурних традицій.

Перша (Омахська) програма Народної партії містила вимоги націоналізації залізниць, телеграфних і телефонних компаній, пошти, повернення державі надлишку земель, якими володіють залізничні компанії та монополії, заборони на володіння землею для іноземців. Популісти вимагали також запровадити прогресивний податок, вільне карбування срібної монети (тобто скасувати золотий стандарт для американської національної валюти), відмовитись стійної найманої армії (водночас – встановлення пенсій для ветеранів), запровадження прямих виборів сенаторів та процедури ухвалення законів через референдум, а також обстоювали заходи з обмеження еміграції.

Загалом програма Популістської партії поєднувала декілька кластерів досить різнопланових вимог. Її стрижнем можна вважати соціалістичну за своїм характером ідею націоналізації монополій. Частина положень популістської програми мала радикально-демократичний або антикорупційний характер. Водночас їй властиві суто популістські, у загальному значенні, риси. Доволі популістський характер мала її риторика, що змальовувала соціальну нерівність, поділ на бідних і багатих у категоріях «крадіжки», «пограбування», взаємин «крадіїв» – багатіїв і «окрадених» – народу, а політичні впливи монополій визначала як «змову». Агітаційній риториці популістів були властиві не лише конспірологічні, але подекуди, англофобські та антисемітські ноти (хоча антисемітизм ніяк не вплинув на формування програми Народної партії). Суголосним поглядам багатьох сучасних популістів є негативне ставлення Популістської партії до масової еміграції до США, таврування новоприбулих переселенців як «голоти» та «злочинців». Варто згадати вимогу націоналізації земель, які належить іноземцям, заборону для них володіти землею у США. Надмірне значення, яке у певний момент Народна партія почала надавати запровадженню так званого срібного долара, теж має, як видається, риси популістської методики «простих рішень». Загалом вона виступила як радикально-реформаторська організація, політичний авангард широкого реформаторського руху, яка часто вдавалася до популістської риторики й аргументації. Деякі з вимог популістів у XX ст. (зокрема, прямі вибори сенаторів) були врешті-решт реалізовані.

У підрозділі 3.2. **«Трансформації (видозміни) американського популізму впродовж XX ст.»** констатується, що у XX – на початку XXI ст. популістські рухи та політики-популісти неодноразово ставали помітним чинником суспільно-політичного життя країни. Політичну спадщину Популістської партії було частково актуалізовано у 1920 роки у діяльності руху – «рух прогресистів», який можна кваліфікувати як лівий реформаторський. Заклики «прогресистів» до прямої демократії та критика партійного істеблішменту дають підстави вписати їх у широкий контекст американської популістської традиції. З нею пов’язують прогресистів ізоляціоністські тенденції у ставленні до зовнішньої політики, певною мірою й організаційна розмитість руху.

Популізм виступає як реалізація прав та рівних можливостей в контексті розвитку демократії та її цінностей. А це в свою чергу було своєрідним поєднанням національних та культурних форм буття в політичній системі США.

Ідеї популізму були ефективно використані у президентстві Р. Рейгана. Це активізація зовнішньої політики США, військова та економічна профорієнтація, державний борг, політика щодо «Імперії зла», соціальні стандарти. Харизматичний лідер Р.Рейган зміг спрямувати сильні антиурядові настрої, широке невдоволення істеблішментом у русло існуючих політичних інститутів, що допомогло йому провести досить рішучі і разом з тим болісні для багатьох громадян реформи.

Популістські риси виявилися властивими декільком політичним організаціям і рухам, які діяли у США у 1990– 2000 роках. Зокрема, рух

«Американське популістське відродження» (American Populist Renaissance), Популістська партія Америки (The Populist Party of America), Лібертаріанська партія (The Libertarian Party). Спільною рисою їхніх програм є заклики до децентралізації влади, збільшення прав штатів у стосунках з федеральним урядом, зменшення втручання бюрократії у життя людей, розширення механізмів прямої демократії. Загалом вони позиціонують свою систему поглядів як таку, що ґрунтується на первісних ідеалах американської республіки, наголошують на цінностях особистої свободи та прямого народоправства. Популістською є критика ними цілої політичної еліти, наголошування на «втрачених», «справжніх» цінностях, конспірологічні ноти тощо. Також цілком відповідає духу американської популістської традиції більш чи менш радикальний ізоляціонізм у баченні принципів зовнішньої політики та руху «чаювання».

Іншою характерною особливістю популістських рухів у США – апеляція до ідеології та цінностей плебісцитарної демократії, яка тлумачиться як «загублена» спадщина «батьків-засновників» країни, перш за все Т.Джефферсона. Загалом її легітимний статус у політичному дискурсі Сполучених Штатів постає однією з причин того, що сам термін «популізм» не має у цій країні загальновизнаної негативної конотації.

Помітною складовою американського популізму останніх десятиліть є критика ліберальної ідеології та ліберальної «змови», яка існує в системі формування громадської думки («медіакратії»). Вагому частину популістської традиції у США становить ізоляціоністський підхід до зовнішньої політики, прагнення зменшити участь країни у міжнародних союзах і угодах.

Протягом XX століття, популізм у США відійшов від лівих ідей та настроїв кінця XIX – початку XX ст., прийшовши до «альянсу» з правою, консервативною ідеологією. Така трансформація – свідчення величезної гнучкості популізму як політичної технології та риторичного дискурсу, здатності поєднуватися з цілком відмінними ідеологічними системами.

У четвертому розділі - «Ідеологічні концепти популістського руху у XX столітті» - розкрито реалізацію ідеї популізму в контексті ідеології.

У підрозділі 4.1. **«Ідеологія фашизм як варіант популізму (приклад Італії, Іспанії, Румунії)»** питання теоретичних підстав популізму розглядається через призму ідеології, як практичний результат приходу до влади фашистського режиму в Італії, напівтоталітарного режиму Ф.Франко в Іспанії, діяльність фашистського руху у довоєнній Румунії.

Відтворено низку моментів у яких фашистські рухи/ідеологія мають подібні, риси із популізмом зокрема сучасним. Водночас існують дуже важливі відмінності.

Першою спільною характеристикою фашизму та популізму є те, що можна було б, використовуючи дефініцію В.Віпермана, назвати «ідеологічною амбівалентністю» – сполучення окремих положень тих соціально-політичних доктрин, які у своєму цілісному вигляді між собою несумісні, формують ідеологічний базис конкуруючих політичних сил і партій. Свого часу ідеологічний стрижень фашизму утворив «сплав» масштабної соціальної

програми з радикальним «палінгенетичним» націоналізмом. Сьогодні популісти часто поєднують, приміром, звертаючись до економічних проблем, суперечливі вимоги ліберального характеру з закликами до державного регулювання ринку й економічного націоналізму.

Іншою спільною рисою фашизму та популізму є, з нашого погляду, дихотомія «свого / чужого», «народу / ворогів народу», яка свого часу у фашизмі набула крайніх, «екстермінаційних» щодо «чужого» форм.

Ідеї популізму суголосні із фашизмом своїм зверненням до масової свідомості, навмисним риторичним спрощенням складних економічних і соціальних проблем. Проте ця ознака популізму властива, зрештою, чи не більшості політиків, хоча притаманна і фашизму, не є для нього специфічною.

Погляди популістів, зокрема сучасні, мають принципові відмінності від фашизму. Головна з них – визнання демократії. Критикуючи політичний істеблішмент, популістські партії та рухи (принаймні у теперішній Європі та США) загалом не відкидають правил і цінностей демократії, визначених нею загальних рамок політичного конфлікту, хоча і розставляють власні акценти у розумінні народовладдя.

Ідеї популізму не пропонують терору як засобу реалізації своїх цілей, більш-менш тримаючись усталеної у суспільстві політичної «міри», уявлень про можливі засоби політичної дії. Натомість фашизм виник та подекуди здобув владу у ситуації, коли політична боротьба в Європі набула рис конфлікту на знищення, в якому комуністична революція, що вперше в історії перемагала в СРСР, загрожувала, як здавалося, знищенням вищим класам і в інших країнах.

Фашисти відкинули демократію як устрій, що нібито призвів до занепаду та не здатний протидіяти комуністам. Кількість переходить у якість, і, за нашим переконанням, політична пропозиція «обмежити нелегальну імміграцію», попри припущення критиків щодо її суто ксенофобської мотивації, принципово відрізняється від, наприклад, сумнозвісної спроби націонал-соціалістів «остаточно розв’язати єврейське питання» за допомогою концтаборів і масових розстрілів. Отже, можна говорити про властиві фашизму виразно популістські риси у риториці, методиці теоретичного обґрунтування політичної дії тощо. Проте, як зазначалося вище, популізм у різних масштабах властивий політикам більшості напрямків.

У підрозділі 4.2 **«Ідеологічний чинник латиноамериканського популізму: приклад аргентинського «перонізму»** досліджено, що авторитарне правління Х. Перона та перонізм багато у чому є типовим прикладом латиноамериканського популізму.

Ідеї латиноамериканського популізму полягали 1) подолання бідності; 2) єднання лідера із своїми послідовниками; 3) апеляція до емоцій невдоволених мас своїм соціальним становищем; 4) залежність традицій та можливостей від інших державних економік, культур; 5) замкнутості та певне позбавлення активної ролі національної культури.

Ідеї популізму у Латинській Америці політично організував і мобілізував малозабезпечені та навіть маргінальні верстви населення, ввів їх у політичне і культурне життя нації. Водночас він мав виразно авторитарний характер,

відкинув основні громадянські права й свободи, вдаючись до репресій проти своїх політичних опонентів. Ця двоїста природа латиноамериканського популізму є, на наш погляд, яскравим конкретним прикладом амбівалентного характеру популізму загалом, характерного для нього протиставлення мажоритарної складової демократії її конституційно-процесуальному виміру, що неминуче веде до авторитаризму.

Перонізму та іншим популістським режимам Латинської Америки була дуже властива ще одна поширена популістська риса – ідеологічний еклектизм, змішування елементів різних ідеологій (у цьому разі – у поширеному сполученні націоналізму з соціалізмом), особливо вплив ідеї троцкізму. (Те, що Т.С. Ді Телья називав «концептуальним трюкацтвом»). Спрямовані насамперед на мобілізацію та контроль над масами, ідеологічні комбінації «хустисіалізму» будували п, враховуючи їхні настрої та прагнення .

Історія перонізму в Аргентині представляє характерну особливість популізму – вождизм, який майже став культом. У ставленні до Х. Перона його прибічників яскраво втілився властивий аргентинській політичній культурі високий рівень персоніфікації політичної боротьби. В умовах критично гострих протиріч між різними соціальними групами постать лідера часто схильна набувати рис національного вождя, фігури, яка здатна об’єднати націю.

На нашу думку, в одному моменті аргентинський досвід є особливо близьким до сучасних українських соціально-політичних реалій. По суті, сьогодні в Україні спостерігається близька до аргентинської «революція очікувань», яка, до того ж, ще і надто затягнулася. В Україні поширення популізму (або ж правого радикалізму із виразно популістським «присмаком») є одним з її наслідків.

У підрозділі 4.3. **«Поширення популізму у країнах Центрально-Східної та Західної Європи»** розглянуто проблему поширення популізму у країнах Сходу та Заходу Європи у 1990 – 2000 років. Зазначено, що у посткомуністичних країнах Східної Європи ідеї популізму виявились варіативними. Це було зумовлено відмінностями їхньої політичної культури, сукупністю різних обставин політичного життя та соціально-економічного розвитку.

Ідея популізму в контексті партії «Велика Румунія» діяла як націоналістична партія, використовуючи схему протиставлення «свого» та «чужого», спрямовуючи незадоволення громадян на національні меншини. Як відомо, серед нових країн – членів Європейського Союзу – найбільшого успіху популісти досягли в Угорщині.

Підходи популізму в уряді В. Орбана та його ідеї партії «Фідес» у внутрішній політиці діють досить у схематично, враховуючи розуміння нації як тотожного етносу поняття. Прагнучи до ціннісно-культурної уніфікації угорського суспільства, вони використовують популістський прийом пошуку та переслідування ворожих мадярській нації «чужих». В економічній політиці «ФІДЕС» сповідує ліберальний підхід. Діючи, по суті, за логікою популістського протиставлення волі більшості («народу») складній системі інститутів, захисту прав меншості, В. Орбан встановив в Угорщині майже авторитарний, за мірками ЄС, режим.

Доволі яскравим прикладом сучасного націонал – популізму є польська партія «Право і справедливість» (PiS), яка вийшла на парламентську арену в 2001 р., коли отримала 9,5% голосів виборців. Основні популістські ідеї – це намір покарати корумповані еліти й провести перерозподіл здобутків перехідного періоду. Популізм у Центральній Європі є антиегалітаризмом і меритократизмом.

Зростання популістських візій в країнах Західної Європи, що простежується з 1990 років, має багато особливостей. Перша з них полягає у тому, що популістські сили загалом схильні до націоналістичної ідеології та риторики. Друга особливість – критичне ставлення до ЄС, намагання послабити вплив глобалізаційних процесів на їхні країни. Третя характерна риса західноєвропейського популізму – гостра критика масової імміграції, що визнається загрозою традиційним європейським цінностям і культурі.

Ці особливості загалом наближають популістів до табору правих радикалів, що дає деяким дослідникам підстави вважати, що популізм та правий радикалізм – це різновидами однієї ідеології, і різниця між ними має кількісний (популісти схильні до менш радикальних рішень), ніж якісний характер. Проте є політичні характеристики, які дають змогу відмежувати західноєвропейських популістів від класичних правих радикалів. Одна з них – позитивне ставлення популістів до демократії та електоральних процедур. Натомість праворадикалам властиве переконання у рятівних можливостях авторитаризму. Популісти у боротьбі за владу використовують демократичні інститути, саме волю громадян вважають основою своєї легітимності. Іншою специфічною рисою сучасного західноєвропейського популізму є поява сил, які обстоюють принципи вільного ринку, обмеження державного регулювання економіки та податкового тиску, зазвичай у сполученні з закликами до протекціоністської політики.

Важливою передумовою відносного успіху популістів та їхньої ідентифікації у Західній Європі стало скептичне ставлення багатьох громадян до традиційних партій, які вони перестали ототожнювати зі своїми реальними проблемами та інтересами. Варто погодитися з думкою, що у деяких країнах надмірне посилення стабільного «політичного центру» призвело до радикалізації протестних настроїв, у тім числі і зсуву електоральної підтримки у бік популістів.

Сьогодні спільною рисою більшості популістських партій Європи, Західної та Східної, є позитивне ставлення до режиму президента В. Путіна, зовнішньої політики РФ. Зовнішня політика РФ сприймають як приклад сильної «національної» політики, не обмеженої впливом жодних наддержавних структур. Симпатії частини європейських правих і популістів викликає і відверта ворожість російського режиму до лібералізму, намагання актуалізувати цінності, які позиціонують як «традиційні».

Можна також вважати, що яскраво лідерський характер вищої російської влади суголосний вождистським схильностям популістів. Зі свого боку, РФ, ставши на шлях розхитування європейської системи безпеки, конфлікту із розвиненими країнами Заходу, шукає в Європі союзників і вдається до фінансової підтримки європейських правих радикалів та популістів.

У п'ятому розділі «Сучасний популізм як технологія політичної боротьби» розглядається проблематика популізму через призму реалізації ідей та популістських гасел у виборчих програмах та кампаніях.

У підрозділі 5.1. «Популізм у діяльності партій та урядів у посткомуністичних країнах (на прикладі Росії та Білорусі)» йдеться про популізм у тих країнах пострадянського простору, які на початку процесів переходу від комунізму мали найбільше спільних рис з Україною.

Констатується, що популізм у Росії/РФ не є явищем цілковито новим, невідомим у попередні епохи її історії. Вже у XIX ст. популістські риси були властиві російському «народництву», політичним та ментальних нащадком якого став російський більшовизм. Популістські методи впливу на маси використовував також сталінський режим.

Вже у роки руйнування радянської системи і переходу до ринкової економіки, демократичного (принаймні у перші роки реформ) політичного устрою популізм знову став актуальним явищем суспільного життя Росії. Йдеться передусім про популізм як політичну риторику та технологію маніпуляційного впливу на маси, до якої вдавалися і реформатори, і їхні опоненти. Починаючи з 1993 р., впливовим чинником російської політики стала виразно популістська Ліберально-демократична партія Росії (ЛДПР). Їй найбільше з усіх російських політичних сил властива популістська позиція, яка ґрунтується на протиставленні народу і верхів, у сполученні з агресивною націоналістичною риторикою.

Характеристиками популізму в Росії є 1) імперська ідея, яка тяжіє протягом усієї історії російського народу з її вождями та «кривавими лідерами»; 2)специфічність трактування общинних відносин — традиція запозичення чужої історії і трансформації в свою історичну гамму подій; 3) великодержавницький шовінізм Росії і її приниження інших держав своєю силою та агресією.

Сьогодні можливості російського популізму можна викласти в баченні «Великої Росії» яка має суто популістський підхід, використовуючи традиції та ідеї протистояння «ми – ворог, ми – чужі» трансформувались у культурне та національне виховання молоді, починаючи зі школи та продовжуючи у ВНЗ. Тим паче й бачимо такий популістський підхід на Сході України, де й ведеться чітка російська пропаганда та дезінформація для свого ж електорату.

Суттєві популістські риси властиві тому політичному режимові, який поступово утвердився в РФ, починаючи з 2000 р., у роки президентства В.Путіна. Його важлива особливість – глибока персоналізація влади у сполученні з позиціонуванням лідера як захисника інтересів «народу» супроти корисливої бюрократії та олігархії (еліти). Публічні виступи російського президента останніх, і не лише, років дуже часто мають відверто популістський, з погляду логіки та лексики, характер. Вибори у Росії набули плебісцитарних акцентів, стали формою формальної легітимації де-факто особливого статусу лідера. Президент нині все більшою мірою сприймають як вождя, «батька нації», а не як особу, яка тимчасово виконує владні повноваження, отримані від громадян завдяки складним процедурам демократії. З іншого боку, популістська «опозиція» вождя та еліти стала, як

видається, сучасною реінкарнацією давньої російської формули – «добрий цар» і «погані бояри».

У зовнішній політиці все більш демонстративне та агресивне протиставлення Росії Заходу, заперечення легітимності існуючого світового порядку робить РФ, прямо чи опосередковано, союзником лівих популістів у Латинській Америці. Заразом режим В. Путіна здобув симпатії європейських праворадикальних популістських партій, які підтримують агресивний націоналістичний курс російської зовнішньої політики, ігнорування Росією наднаціональних систем колективної безпеки та законних «правил гри» у міжнародних стосунках.

Ще виразніші, ніж у Росії, популістські риси властиві режимові О. Лукашенка у Білорусі. На відміну від РФ, популізм білоруської влади має соціальний характер, і у своїх пропагандистських побудовах загалом дистанціюється від національних (націоналістичних) цінностей та ідеології. З нашого погляду, теперішній білоруський політичний режим можна визначити як авторитарно-популістський. О. Лукашенко значною мірою опирається на державно-поліцейський апарат, вдається до репресій щодо своїх політичних опонентів.

Ідеї білоруського популізму включають в себе популістську риторику, соціальну тематику та популістську технологію політичного «самопозиціонування» порівняно успішно продовжують застосовувати білоруський лідер для забезпечення лояльності значної частини населення країни. Білоруську економічну політику – державний контроль над основними галузями виробництва, перерозподіл національного багатства через механізми соціальної держави – не можна визначити суто популістською. Проте вона сприяє збереженню авторитаризму та популістських прийомів управління, оскільки посилює роль глави держави, особисті «інтервенції» якого стають важливими для ухвалення економічних рішень.

У цілому соціально-політичні трансформації, які відбулися у Росії та Білорусі після розпаду СРСР, зробили популізм постійним і впливовим чинником політичного життя цих країн. У кожній з них його прояви суттєво відмінні, мають свої специфічні риси, зумовлені сукупністю історико-культурних, ментальних особливостей певного суспільства. В обох країнах появі та поширенню популізму сприяла слабкість громадянського суспільства, практична відсутність досвіду демократії, демократичної політичної культури. Авторитарний білоруський режим загалом доволі близький до популістських режимів Латинської Америки. Щодо Російської Федерації, то йдеться про слабку популістську опозицію та певні риси популізму у діях авторитарної президентської влади. Можна погодитися з думкою, що у майбутньому реальною загрозою теперішньому режимові потенційно можуть стати саме популістські сили.

У підрозділі 5.2. «Елементи популізму та «чистий популізм» у політичному житті України (1991 – 2016)» йдеться про популізм в Україні періоду незалежності. Зазначимо, що популізм став помітною рисою суспільно-політичного життя в Україні ще в останні роки її перебування у складі СРСР, у період так званої перебудови. Тоді популістська, принаймні у певних аспектах,

риторика слугувала інструментом боротьби національно-демократичного руху проти монополії комуністів на владу, радянської системи.

Після здобуття незалежності у 1991 р., швидкого переходу до нових засад суспільного устрою, новопосталі українські політичні партії звернулися до стандартного набору ідеологій, які давно утвердилися на Заході – у широкому діапазоні від комунізму, в Україні лише на позір пристосованого до вимог демократії, до консерватизму та правого радикалізму, а на марґінесі політичного життя навіть і фашизму. Для деяких партій (прикладом може бути СДПУ(о), які насправді були політичним сегментом бізнес-груп (кланів), таке ідеологічне «оформлення» мало лише зовнішній характер, було способом подати себе громадянам у привабливій для них обгортці. У ситуації, коли основною характеристикою типового українського виборця стала бідність, яка об'єднувала більшість громадян, незалежно від їхньої освіти, професії та інших соціальних характеристик, саме популістські обіцянки виявилися найефективніших способом здобути підтримку значної частини електорату.

Присутність ідей популізму стали «життєвими» дороговказами, завдячуючи зіткнення старих та нових принципів діяльності української політики. Це можна охарактеризувати своєрідною ідеологічною боротьбою між старими кланами на новими лідерами з демократичними цінностями. Починаючи з 1991 року реалізація демократії діяла на випередження своїми обіцянками та лозунгами, нехтуючи практичним втіленням задуманого. Навіть популістські програмні ідеї присутні в Конституції (безкоштовна медицина, освіта, гарантія прав та свобод людини, захист громадянина), які сьогодні мають вже інший характер трактування.

У «постмайданний» період в Україні на авансцені політичного життя з'явилися й інші гравці, як представляють «чистий популізм». До них можна зачислити «Партію простих людей» Сергія Капліна, а також, із застереженнями, «УКРОП».

Основні популістські ідеї партії Сергія Капліна – це врятувати країну від корупції, беззаконня. Їхні програми і, особливо, виборча агітація будувалися за хрестоматійним популістським рецептом протиставлення «народу» та шахраїв-можновладців, злою волею та захланністю яких намагаються пояснити усі труднощі, проблеми поточної української кризи. З погляду автора, вельми очевидною є продумана технологічність такого протиставлення.

На нашу думку, існує декілька чинників чималого та тривалого впливу ідей популізму у незалежній Україні. Один з них, який вже згадували – якість політичної культури, насамперед така її складова, як несформованість у багатьох громадян здатності до критичного осмислення складних соціально-економічних і політичних реалій, схильність робити негайні та надто прості висновки стосовно непростих і суперечливих речей. Підвалини такого стану справ закладалися протягом кількох десятиліть радянського періоду української історії, коли, за браком основних свобод, реальної публічної політики та дискусій, достатня культура аргументації, доказового аналізу, вочевидь, не могла сформуватися.

Актуальна в Україні популістська категорія «народу» – носія усіх чеснот, найвищої цілі та мірила добра і зла, веде свій родовід ще від українського

національно-демократичного руху XIX ст., з його виразно народницькими рисами. Новітній український національний рух перейняв її, як частину інтелектуальної спадщини, від своїх історичних попередників, а оскільки вона виявилася потрібною у роки вирішальної атаки на комуністичний режим.

Розквіт ідей популізму в останні роки зумовлений, на наш погляд, ще одним чинником – теперішнє політичне банкрутство українських лівих сил, які пов'язані так чи інакше, з радянським минулим. Найвпливовіші з них, Соціалістична партія та Комуністична партія, по-різному ставилися до демократії, української незалежності та європейських орієнтирів України, і причини їхніх невдач різні, але брак помітних сил лівого спрямування у партійному спектрі сьогоднішньої України факт незаперечний. В умовах зосередження влади у руках центристів та правоцентристів, суспільний запит на соціальну справедливість, рівніший доступ громадян до основних соціальних благ втратив звичні у попередні десятиліття механізми політичної репрезентації. Наслідком є те, що до цієї теми рішуче звернулися саме популісти, заповнюючи спорожнілу соціально-політичну нішу.

Останнім часом візії популізму в Україні використовують для просування партій – «проектів», які створено насамперед для обстоювання певних бізнес-інтересів. Вищеназвані чинники роблять його доволі успішною, принаймні у короткотривалій перспективі, технологією. З іншого боку, спостерігаємо загострення електоральної конкуренції між популістськими політичними гравцями. Вражаючий успіх деяких популістів, які не здатні виконати свої нереальні обіцянки, легко може обернутися таким же самим вражаючим крахом. Утім український популізм надто гнучкий, багатовимірний феномен, і, треба думати, у найближчі роки залишиться, хоча й у відмінних формах та з іншими вождями, впливати на політичну боротьбу в Україні.

У **ВИСНОВКАХ** підсумовано, відповідно до визначеної мети та завдань, результати дослідження.

1. Поняття популізму ствердилося у політології та дослідженнях з історії за відсутності його загальновизнаного, однозначного тлумачення. Сьогодні можна виділити декілька більш-менш чітко окреслених підходів до тлумачення категорії популізму, в рамках яких в основу його дефініції покладено різні аспекти цього феномену.

Згідно з одним, популізм розуміється як насамперед специфічний дискурсивний стиль, різновид політичної аргументації (риторики), яка ґрунтується на дихотомічному протиставленні соціально-політичного «добра» і «зла».

Згідно з іншим, популізм пропонується вважати різновидом ідеології, тобто ідеологією з «розмитим», нечітким центром, яка здатна охоплювати у себе елементи різних, навіть протилежних, у традиційній класифікації, ідеологічних систем.

Ще один підхід полягає у розумінні популізму як політичної технології, основою якої є вплив на свідомість і поведінку громадян / виборців через

обстоювання ілюзорно простих рішень складних проблем, апеляцію до емоцій, ніж до інтелекту масового учасника політичної дії.

2. Названі підходи не є такими, що цілком виключають один одного. На наш погляд, популізм можна зрозуміти як політичний феномен, якому властиве сполучення, поєднання кількох характеристик, які поодинці та різною мірою властиві чи не більшості учасників політичної боротьби, багатьом відмінним політичним системам у минулому та сьогодні. Серед них – риторичний дискурс зі специфічним наголосом на «змові», апеляція до «справжніх», «істинних» цінностей народу, які розглядають як цілісну гомогенну спільноту. Популізму також властивий вождизм, прагнення налагодити прямий контакт між лідером і масою.

Популісти тяжіють до протиставлення мажоритарної та процедурної складових демократії, апелюють до цінностей прямого народовладдя, схильні заперечувати, відкидати інтереси та права меншин. З погляду класичної класифікації ідеологічних систем, популістам може бути властивий виражений ідеологічний еклектизм, змішування компонентів. Нарешті головною ознакою та найбільшою приманкою популізму для громадян є обстоювання простих і водночас радикальних рішень проблем, що насправді є досить складними і багатовимірними.

3. У різні історичні епохи популістські характеристики були притаманні політичній боротьбі та діяльності політиків у багатьох країнах різних регіонів світу. Першою у відповідному переліку можна вважати діяльність давньогрецьких демагогів. У новий і новітній час популізм став помітним чинником політичної боротьби у США. Прикладом популістського мислення була ідеологія та діяльність російських, почасти й українських народників.

З нашого погляду, окремі популістські риси були притаманні також і фашистським рухам. Ідеї популізму у XX – XXI ст. політики-популісти змогли не раз здобути владу у деяких країнах Латинської Америки (пероністи в Аргентині, Уго Чавес у Венесуелі та ін.).

4. У багатьох країнах Західної Європи часом швидкої актуалізації популізму виявилися 1990 роки. Сьогодні популістські сили «старої Європи» характеризують, по-перше, схильність до різних форм націоналістичної риторики та ідеології; по-друге, критичне сприйняття ЄС і процесів глобалізації; по-третє, негативне ставлення до масової імміграції. Специфічною новою рисою західноєвропейського популізму є поява рухів і політиків, які, як популісти у риториці та політичних технологіях, обстоюють принципи вільного ринку, обмеження державного регулювання, скорочення податкового навантаження, часто-густо поєднуючи їх із закликами до протекціоністської політики.

У країнах Східної Європи популізм повернувся на політичну сцену після краху, на рубежі 1980 – 1990 років, комуністичних режимів. У цьому регіоні Європи популізм набув націоналістичного характеру. Водночас зусилля нових еліт східноєвропейських країн з інтеграції у загальноєвропейські структури, які мали підтримку стабільної більшості населення, певний час перешкоджали поширенню на сході Європи антиєвропейських настроїв, властивих популістам у західноєвропейських країнах.

Хоча більшість посткомуністичних країн розвивалися у рамках демократичного суперництва правоцентристських і лівоцентристських сил, у деяких східноєвропейських державах здобули владу політики, які надто наблизилися до межі, за якою демократія переходить в авторитаризм. Йдеться про режим В. Мечіара у Словаччині, уряди В. Орбана та «ФІДЕС» в Угорщині.

5. Феномен популізму досить масштабно виявив себе в політиці країн, які стали незалежними після розпаду СРСР. Насамперед це стосується Республіки Білорусь. Після 1994 р. президент А. Лукашенко встановив у цій країні авторитарний режим, багато характеристик якого споріднюють його з популістами Латинської Америки.

Популізм виявився і в політичному житті Росії пострадянського періоду. Адже існує певна традиція популізму в Росії, і є складовою культури, ментальності, що іноді навіть переходить межу змагальницьких тенденцій та принциповості в політиці. У новітній російській політиці ідеї популізму виявили себе кількома різними шляхами. Найпомітніший прояв – діяльність Ліберально-демократичної партії та її незмінного лідера В. Жириновського, що вже понад два десятиліття є активними учасниками російських політичних «дійств». Певною мірою популізм виявився властивим і нечисленним сьогодні російським опозиціонерам більш-менш ліберального ґатунку.

Популістські риси простежуються в діяльності чинного нині президента РФ. Після того, як зусиллями влади у Росії основні демократичні інститути втратили реальне наповнення, В. Путін формує власну легітимність у рамках потужної російської імперської та авторитарної традиції. У цьому популістські технології російський президент досить успішно застосовує для зміцнення масової підтримки своєї діяльності. Останнім часом у Європі прихильне ставлення до російської політики виявляють партії і політики, яким властиві виражені популістські (зазвичай у поєднанні з націоналізмом) ознаки.

6. Популізм залишається актуальним феноменом соціально-політичного життя багатьох країн світу. На відміну від традиційних ідеологічних систем, популізм залежить від особливостей різних національних політичних культур, конкретної сукупності обставин соціально-економічного та політичного життя тієї чи іншої країни. Маючи значний вплив на політику країн із порівняно малим досвідом функціонування демократичних інститутів, популізм досить помітно виявляє себе у сучасному політичному просторі «старих» демократій. Існує очевидний зв’язок між посиленням популізму та загостренням соціально-економічних проблем. Важливий чинник, який сприяє появі та зростанню впливу популістів – нездатність політичного істеблішменту, у тім числі і цілком демократичного, ефективно реагувати на нові труднощі та виклики.

7.Популізм можна вважати неминучим супутником політичної свободи та демократичного устрою. Подекуди він постає силою, яка сприяє розширенню політичної участі, проведенню реформ в інтересах численних соціальних груп із низьким статусом. Схиляючись до протиставлення права більшості інтересам і правам тих чи інших меншин, популізм може бути загрозою правовій державі та базовим політичним і громадянським свободам. Скрізь, де популістські лідери отримували владу, вона набувала авторитарного характеру, супроводжувалася зловживаннями й утисками (але не знищенням) опозиції.

8. В історії незалежної України візії популізму виявили себе по-різному та у чималих масштабах. Вже у роки кризи соціалістичного ладу, що стала для нього фатальною, не позбавлена популістських рис політична агітація допомогла націонал-демократичним силам усунути комуністів від влади.

Після здобуття незалежності значні елементи популізму перетворилися на константу політичної боротьби в Україні. Фактичною нормою політичних змагань в Україні стали щедрі та малореальні соціально-економічні обіцянки, що їх роздавали більшість партій і політиків.

Українським виборчим перегонам, особливо президентським, властивою ще одна популістська риса – намагання подати політичне суперництво як боротьбу добра та зла. Цьому сприяли глибокі культурно-ментальні відмінності між різними українськими регіонами. Можна констатувати наявність популістських рис у більшості значних українських політичних сил. Для деяких із них партійна ідеологія часом ставала лише декорацією для прикриття інтересів певних бізнес-груп.

В останні кілька років в Україні швидко набули впливу політичні сили, які можна вважати представниками «чистого популізму». Найвпливовішою з них є Радикальна партія О. Ляшка. Ще одним, можливо, дещо більш респектабельним прикладом чистого популізму є діяльність новопосталого «УКРОПу» – продумана спроба використання популістських технологій для просування політичного проекту. Щоправда, сьогодні надто коротка, поки що, політична біографія цієї партії дає дещо замало матеріалу для категоричних висновків.

9. Якщо популізм, як свідчить історичний і сучасний політичний досвід, може подекуди виконати роль чинника певного вдосконалення демократії, то у незалежній Україні він став однією з її вроджених вад. Масштабний «популізм обіцянок», який перетворився на константу усіх українських виборчих кампаній, сприяв лише поглибленню задавнених соціально-економічних проблем. Після краху українських лівих партій – наступників КПУ, саме популісти прагнуть узяти на себе функцію виразної політичної артикуляції суспільного запиту на скорочення соціальної нерівності та розвиток соціальної держави. Проте вони здатні швидше дискредитувати це прагнення, ніж запропонувати країні якісну й ефективну соціальну політику. Проте брак такої політики загрожує Україні соціальною деградацією, штовхає громадян до абсолютно неконструктивного політичного радикалізму.

Сьогодні в Україні посилення та поява нових проявів популізму стали ознакою загальної багаторічної невдачі на шляху технологічної модернізації, у зусиллях досягнути швидкого економічного зростання та у боротьбі з корупцією. Тенденція до все більш негативного ставлення багатьох громадян до складних і компромісних процедур роботи демократичних інститутів, бажання швидких і простих рішень, нетерпимість до відмінних поглядів містять подвійну загрозу – скочування в анархію або ж встановлення авторитарного режиму.

10. Існує очевидна потреба у зменшенні рівня популізму в українському суспільно-політичному житті, послабленні його впливу на процес боротьби за владу та ухвалення управлінських рішень (хоча вони, можливо, мають

порівняно менше, ніж виборчі змагання, популістське навантаження). Цьому могла б сприяти низка заходів. Тобто насичення інформаційного простору об'єктивними аналітичними матеріалами, які демонстрували б можливі наслідки спроб виконання популістських пропозицій, їхню шкідливість або ж нереалістичність.. Медійним майданчиком, потенційно здатним протидіяти популізму, могло б бути громадське телебачення.

У роботі зроблено висновок, що зусилля з протидії популізму можуть стати ефективними, якщо будуть спрямовані на зміну поширеного суспільного запиту на радикальні й оманливо прості рішення складних суспільних проблем. Для антипопулістських зрушень у масовій політичній культурі потрібні зміни у системі освіти, виховання у молодого покоління таких засад сприйняття суспільних проблем: усвідомлення внутрішньої суперечливості багатьох соціальних явищ; здатності до діалогічного мислення; толерантності до чужих думок і поглядів. Варто говорити про аксіологічний вимір системи освіти, непопулістський вибір її ціннісних орієнтирів.

ГОЛОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО В ТАКИХ

ПРАЦЯХ АВТОРА:

Монографії:

1. Кіянка І. Популізм в історії та сучасності: ідеологічні течії, рухи та політичні технології: монографія/ І. Кіянка. – Львів: Вид-во ТзОВ «Простір-М», 2016. – 387с.

Рецензії: Мельничук І. Популізм: історія та сучасність/ І. Мельничук // Держава і право: зб. наук. праць. Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Серія: Політичні науки. – Випуск 74. – Київ, 2016. С. 183-184.

Сидорук Т. Популізм в історії та сучасності: ідеологічні течії, рухи та політичні технології / Т. Сидорук // Вісник Маріупольського державного університету Серія Історія, Політологія – Випуск 17 – Маріуполь, 2016. С. 305- 307.

Наукової статті, опубліковані у наукових фахових виданнях України:

1. Кіянка І. Ідея середнього класу як гаранту стабільного розвитку / І. Кіянка // Політичний менеджмент. – № 1(16) . – 2006. – С. 37–44.

2. Кіянка І. Аналіз проектних ініціатив щодо встановлення лобізму в Україні та його регіональний потенціал / І. Кіянка // Науковий вісник Ужгородського університету. Випуск 14. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. – Ужгород, 2010. –С. 82–87.

3. Кіянка І. Порівняльний аналіз діяльності груп тиску: приклади Канади, Великобританії, Німеччини та Франції / І. Кіянка // Науковий вісник Ужгородського університету. Випуск 15. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. – Ужгород, 2010. – С. 72–76.

4. Кіянка І. Б. Латиноамериканський популізм: приклад аргентинського «перонізму» / І. Кіянка // Науковий журнал Дніпропетровського національного

університету імені Олеся Гончара. Випуск 8. Філософія і політологія в контексті сучасної культури. –Дніпропетровськ, 2014. – С. 208–211
5. Кіянка І. Б. Реалізація європейських цінностей у контексті демократичних змін в українському суспільстві / І. Кіянка // Слов'янський вісник. Збірник наукових праць. Випуск 19. Серія: «Історичні та політичні науки». – Рівне, 2014. – С.124–128.
6. Кіянка І. Б. Аналіз популістських гасел у виборчій кампанії 2012 року: управлінський аспект / І. Кіянка // Слов'янський вісник. Збірник наукових праць. Випуск 18. Серія: «Історичні та політичні науки». – Рівне, 2014. – С.40–45.
7. Кіянка І. Б. Популізм у програмах політичних партій у контексті державного управління: досвід країн Центрально-Східної Європи / І. Кіянка // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Випуск 18. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. –Ужгород, 2015. – С. 89–92.
8. Кіянка І. Б. Популізм як феномен політичного життя / І. Кіянка // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія. – Випуск 23. – Т. 21. – № 9/2, Дніпропетровськ, 2014. – С. 24 – 29.
9. Кіянка І. Політична еліта в контексті трансформаційних процесів українського суспільства / І. Кіянка // Збірник наукових праць «Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку». Національний університет «Львівська Політехніка». – № 20. – Львів, 2008. – С. 68–71.
10. Кіянка І. Сучасні політичні технології розробки програмних документів партій України та їх застосування у виборчих кампаніях на прикладі 2006–2007 років / І. Кіянка // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. – Випуск №12. – Ужгород, 2009. – С. 97-99.
11. Кіянка І. Множинні виміри середнього класу в процесі демократизації українського суспільства / І. Кіянка // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова. Випуск 2. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. — Київ, 2009. – С. 40-44.
12. Кіянка І. Реалізація політичної стабільності в процесі трансформації українського суспільства / І. Кіянка // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку : зб. наук. праць. – Випуск 21. – Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. – С. 91 – 96.
13. Кіянка І. Підстави формування кризових явищ, як загроза легітимного існування політичної системи / І. Кіянка, А. Новик // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. – Випуск13. – Ужгород, 2009. – С. 253–256.
14. Кіянка І. Б. Німецький нацизм: від популістських обіцянок до авторитарної диктатури / І. Кіянка // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку : зб. наук. праць. – Випуск №26. – Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2014. – С. 21–27.
15. Кіянка І. Б. Популізм як феномен політичного життя / І. Кіянка // Науковий журнал Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара. Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – Випуск 23(4). – № 9/2. –Дніпропетровськ, 2013. – С. 17–24.

16. Кіянка І.Б. Популізм як політологічна категорія / І. Кіянка // Науковий журнал Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара. Філософія і політологія в контексті сучасної культури, №1.– Дніпропетровськ, 2015. С. 67–75.
17. Кіянка І.Б. Історія популістського руху у США: кінець XIX – початок XX століття / І. Кіянка // Науковий журнал Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара. Філософія і політологія в контексті сучасної культури, №2. –Дніпропетровськ, 2015. С. 96–105.
18. Кіянка І. Популізм в країнах Західної Європи: кінець XX – початок XXIст. / І. Кіянка // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: зб. наук. праць. – Випуск 27. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2015. – С. 15–22
19. Кіянка І. Б. Популізм в контексті демократичних змін на пострадянському просторі: приклад Білорусі / І. Кіянка // Слов'янський вісник. Зб. наук. праць. – Випуск 22. Серія : Історичні та політичні науки. – Рівне, 2015. – С. 72–75.
20. Кіянка І. Б. Ідеї народництва та популізму в українській політиці: основні сподівання і реалії самодержавної імперії: приклад Кирило-Мефодіївського товариства / І. Кіянка // Держава і право: зб. наук. праць. Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Серія: Політичні науки. – Випуск69. – Київ, 2015. – С. 35–47.
21. Кіянка І. Б. Популізм і фашизм у Південній Європі: приклад Італії та Іспанії / І. Кіянка // Держава і право: зб. наук. праць. Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Серія: Політичні науки. – Випуск 70. – Київ, 2015. – С. 37–51.
22. Кіянка І. Б. «Чистий популізм» і елементи популізму у поілтчиному житті України(1991-2015рр.): історико-політичний аналіз. / І. Кіянка. //Держава і право: зб. наук. праць. Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Серія політичні науки. Випуск 71. - Київ. – 2016. – с. 30-41 .
23. Кіянка І . Ідея середнього класу в контексті євроінтеграційних процесів в Україні: популізм і реалії/ І. Кіянка // Науковий вісник Східноєвропейського Національного університету імені Лесі Українки. Серія міжнародні відносини. Випуск 11 (36)– Луцьк, 2016. – С.83-88
24. Кіянка І. Публічна політика і популізм у XXIстолітті: приклад США та Франції/ І. Кіянка// Науковий журнал Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара. Філософія Соціологія Політологія №1. – Дніпропетровськ, 2017. С. 63–73.
25. Кіянка І. Реалізація принципу толерантності в контексті публічного управління та політики в Україні / І. Кіянка // Держава і право: зб. наук. праць. Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Серія: Політичні науки. – Випуск 76. – Київ, 2017. – С. 117-127.

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав:

26. Кіянка І. Популізм в контексті розвитку Європи регіонів / І. Кіянка / EUROPA REGIONOW. Redakcja Michael Golos, Agnieszka Kasinska-Metryka. Torun, 2011. – 88–95 S.

27. Кіянка І. Ідеї популізму в українській політиці: сучасний аспект /І. Кіянка // Materialy Polsko-Ukrainskoi Konferencji Naukowoi «Specyfika Procesu Politycznego w Krajach Europy Srodkowo-Wschodniej: Czynniki Koncepcyjne I Instytucjonalne». Praca zbiorowa pod redakcja: Zbigniewa Bialobocki, Anatoliy Romanyuk. Kutno, 26–27 czerwca 2015. – S. 114–119.
28. Кіянка І. Аналіз ключових гасел в контексті виборів Президента України 2010 р.: реальні політичні вимоги чи популізм? / І. Кіянка / Rozwoj Polityczny Panstw Europy Srodkowej i Wschodniej. Praca zbiorowa pod redakcja Zbigniewa Bialoblockiego i Anatoliya Romanyuka. – Wyzsza Szkola Gospodarki Krajowej w Kutnie. Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franka we Lwowie. Kutno, 2012. – С. 257–267.
29. Кіянка І. Феномен популізму в українській та зарубіжній спеціальній літературі (історіографічний екскурс) / І. Кіянка // Humanities and Social Sciences IV (12) Issue: 76, Budapesht, Hungary, 2016. – Pp. 21–26. Режим доступу: http: // www. seanewdim.com

Статті, які додатково відображають наукові результати дисертації:

30. Кіянка І.Дослідження популістських рухів та ідеологій: теоретичні пошуки / І. Кіянка //Лібералізм, Посткомунізм і Реформи: зб. наук. праць./ за наук. ред. А. Ф. Колодій, М. З. Буника, І. Б. Кіянки. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2016. – С.191–205.
31. Кіянка І. Популізм у політиці: історико-політичний аналіз / І. Кіянка //Економічна теорія та публічна політика: зб. наук. праць./ за наук. ред. А.Ф.Колодій, М. З. Буника, І. Б. Кіянки. – Львів: ЛРІДУ НАДУ при Президентові України, 2014. – С.187–195.
32. Кіянка І, Новак А., Популізм та імідж в контексті виборів / І. Кіянка, А.Новак . – Львів: ЛРІДУ НАДУ при Президентові України, 2012 – 158с.
33. Кіянка І. Вплив політичних партій на формування якісного державного управління та місцевого самоврядування після подій «Революції гідності» /І.Кіянка // Ефективність державного управління. Збірник наукових праць. Випуск 45. – Львів. 2015.Видвництво ЛРІДУ НАДУ при Президентові України. – С.63-70
34. Кіянка І. Б. Удосконалення програмних завдань правлячих політичних партій України 2006 – 2012 рр., у контексті державного управління / І. Кіянка, О. Холевчук // Ефективність державного управління : зб. наук. праць. – Львів. – № 34. – С.191–197.
35. Кіянка І. Б. Порівняльний аналіз брендів політичних партій у виборчій кампаній 2012 р. (політико-управлінський аспект) / І .Кіянка, О. Голінка // Ефективність державного управління : зб. наук. праць. – Львів. – № 37. – С. 286–285.
36. Кіянка І. Імідж в контексті виборчих стратегій: управлінський аспект / І. Кіянка, А. Новик // Ефективність державного управління : зб. наук. праць. – Вип. 30 / за заг. ред. чл.-кор. НАН України В. С. Загорського, доц. А. В. Ліпенцева. – Львів : ЛРІДУ НАДУ при Президентові України, 2012. – С. 82–89.

37. Кіянка І. Політична аналітика та політичне консультування / І. Кіянка /Навчальний практикум для слухачів заочної форми навчання «Державного управління». – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2010. – 62 с.
38. Кіянка І. Громадянська освіта / І. Кіянка, М. Поліщук, М. Буник. – Львів : 2011. – 156 с.
39. Кіянка І. Принципи громадянської освіти в контексті формування сучасної стратегії гуманітарної політики в Україні / І. Кіянка // Проблеми та перспективи формування гуманітарної політики в Україні/ Матеріали круглого столу 25 лютого 2011 р. Відп. ред. В.В. Трофимова. – Сімферополь, 2011. – 91с.
40. Кіянка І. Популізм в контексті державного управління: приклад Білорусі/ І. Кіянка// Демократичне врядування: науковий вісник ЛРІДУ НАДУ. – Випуск 16/17/ за заг. Ред. чл.-кор.НАН України В. С. Загорського, доц. А.В.Ліпенцева. – Львів: ЛРІДУ НАДУ при Президентові України, 2016.- Режим доступу: www.lvivacademy.com

АНОТАЦІЯ

Кіянка Ірина Богданівна. Історичні форми концептуалізації популізму як категорії політичної науки та ідеологічної норми. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.01 «теорія та історія політичної науки». – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2017.

Популізм залишається актуальним феноменом соціально-політичного життя багатьох країн світу. Здійснюючи значний вплив на політику країн із порівняно малим досвідом функціонування демократичних інститутів, популізм, досить помітно виявляє себе у сучасному політичному просторі «старих» демократій. Існує очевидний зв’язок між посиленням популізму і загостренням соціально-економічних проблем. Важливий чинник, який сприяє появі та зростанню впливу популістів, є нездатність політичного істеблішменту, у тім числі і цілком демократичного, ефективно реагувати на нові труднощі та виклики.

Популізм можна вважати неминучим супутником політичної свободи та демократичного устрою. Подекуди він постає силою, яка сприяє розширенню політичної участі, проведенню реформ в інтересах численних соціальних груп із низьким статусом. Схиляючись до протиставлення права більшості інтересам і правам тих чи інших меншин, популізм може бути загрозою правовій державі та базовим політичним і громадянським свободам. Скрізь, де популістські лідери отримували владу, вона набувала авторитарного характеру, супроводжувалася зловживаннями й утисками (але не знищенням) опозиції.

В історії незалежної України популізм виявив себе по-різному та у чималих масштабах. Вже у роки кризи соціалістичного ладу, що виявилася для нього фатальною, не позбавлена популістських рис політична агітація допомогла націонал-демократичним силам усунути комуністів від влади.

Після здобуття незалежності значні елементи популізму перетворилися на константу політичної боротьби в Україні. Фактичною нормою політичних змагань в Україні стали щедрі та малореальні соціально-економічні обіцянки, що їх роздавали більшість партій і політиків. Бідність основної частини виборців у поєднанні зі звично патерналістським ставленням до держави, браком сформованої культури політичної дискусії, робили український електорат чутливим саме до популістських апеляцій. Попри декларовані відмінні ідеологічні платформи, в Україні високі стандарти соціального захисту обіцяли виборцям і ліві, і праві партії (разом із обіцянками швидкого та вражаючого економічного зростання тощо). Правдивим конкурсом обіцянок ставали парламентські, президентські виборчі кампанії.

Таким чином, можна констатувати, концепт популізму – багатогранний політичний конструкт, який виконує інтегративно-когнітивну функцію структурування та конструювання складної та суперечливої політичної реальності з елементами соціальної, дискурсивної та праксеологічної еклектики. Характерною особливістю актуалізації популізму є екстремальні параметри функціонування державно-політичного організму соціуму та ціннісних проекцій його буття. Кризовий стан суспільства, де генерується концептуальна платформа популізму, відображає об’єктивну потребу в демократизації засад суспільного устрою та соціального буття. Зокрема, антиелітарне спрямування популізму обумовлене потребою розширення впливу предметного поля та інструментів прямої демократії та безпосереднього народовладдя. Антропологічний оптимізм популізму контрастує з статично-консенсусною метафізикою е елітаристських уявлень про природу суспільної стратифікації та взаємодій.

Ключові слова: популізм, політологічна категорія, політична наука, ідеологія, політичний лідер, харизма, політична система, політичний режим, політичний рух, політична партія, трансформаційні процеси, посткомунізм.

АННОТАЦИЯ

Киянка И. Б. Исторические формы концептуализации популизма как категории политической науки и идеологической нормы. - На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора политических наук по специальности 23.00.01 «теория и история политической науки» - Львовский национальный университет имени Івана Франка, Львов, 2017.

Популизм остается актуальным феноменом социально-политической жизни многих стран мира. Осуществляя значительное влияние на политику стран со сравнительно малым опытом функционирования демократических институтов, популизм, достаточно заметно проявляется в современном политическом пространстве «старых» демократий. Существует очевидная связь между усилением популизма и обострением социально-экономических проблем. Важный фактор, который способствует появлению и росту влияния популистов, является неспособность политического истеблишмента, в том

числе и вполне демократического, эффективно реагировать на новые проблемы и вызовы.

Популизм можно считать неизбежным спутником политической свободы и демократического устройства. Кое-где он предстает силой, которая способствует расширению политического участия, проведению реформ в интересах многочисленных социальных групп с низким статусом. Склоняясь к противопоставлению права большинства интересам и правам тех или иных меньшинств, популизм может быть угрозой правовом государстве и базовым политическим и гражданским свободам. Везде, где популистские лидеры получали власть, она приобретала авторитарного характера, сопровождалась злоупотреблениями и притеснениями (но не уничтожением) оппозиции.

В истории независимой Украины популизм проявил себя по-разному и в немалых масштабах. Уже в годы кризиса социалистического строя, оказалась для него роковой, не лишена популистских рис политическая агитация помогла национал-демократическим силам устранить коммунистов от власти.

После обретения независимости значительные элементы популизма превратились в константу политической борьбы в Украине. Фактической нормой политической борьбы в Украине стали малореальные социально-экономические обещания, которые раздавали большинство партий и политиков. Бедность основной части избирателей в сочетании с обычно патерналистским отношением к государству, нехваткой сложившейся культуры политической дискуссии, делали украинский электорат чувствительным именно к популистским апелляций. Несмотря на декларируемые отличные идеологические платформы, в Украине высокие стандарты социальной защиты обещали избирателям и левые, и правые партии (вместе с обещаниями быстрого и впечатляющего экономического роста и т.д.). Правдивым конкурса обещаний становились парламентские, президентские избирательные кампании.

Таким образом, можно констатировать, концепт популизма - многогранный политический конструкт, который выполняет интегративно-когнитивную функцию структурирования и конструирования сложной и противоречивой политической реальности с элементами социальной, дискурсивной и праксеологические эклектики. Характерной особенностью актуализации популизма является экстремальные параметры функционирования государственно-политического организма социума и ценностных проекций его бытия. Кризисное состояние общества, где генерируется концептуальная платформа популизма, отражает объективную потребность в демократизации основ общественного устройства и социального бытия. Кризисное состояние общества, где генерируется концептуальная платформа популизма, отражает объективную потребность в демократизации основ общественного устройства и социального бытия. В частности, антиелитное направления популизма обусловлено необходимостью расширения влияния предметного поля и инструментов прямой демократии и непосредственного народовластия. Антропологический оптимизм популизма контрастирует с статически консенсусной метафизикой представлений о природе общественной стратификации и взаимодействий.

Ключевые слова: популизм, политологическая категория, политическая наука, идеология, политический лидер, харизма, политическая система, политический режим, политическое движение, политическая партия, трансформационные процессы, посткоммунизм.

ANNOTATION

Kiyanka Iryna. Historical forms of conceptualization of populism as a category of political science and ideological norm. - On the rights of the manuscript. Dissertation for the degree of Doctor of Political Science in specialty 23.00.01 "Theory and History of Political Science" Lviv National University named of Ivan Franko, Lviv, 2017.

The scientific interest in the chosen issue is due to the agenda of Ukrainian politics and a set of modern challenges faced by the state: the political system of Ukraine undergoes a significant transformation, on the one hand, under the influence of European integration, on the other - under the pressure of internal crisis phenomena and foreign policy pressures in the form of a hybrid war . Populism in conditions of political, economic and ethnopolitical instability is gaining influence, turning into widespread political technology aimed at ensuring the achievement of short-term political goals.

In the Ukrainian popular political lexicon of years of independence, the term "populism" belongs, apparently, to those most often used. At the same time, he is the most widespread accusation against government officials or political opponents. In domestic political controversy, the reproach in populism almost always means the assertion that it is a proposal of seemingly attractive but impossible to implement or even harmful options for solving certain problems, often socio-economic.

However, addressing the issue of populism as a category of political analysis makes it possible to conclude that it is much more complex and multidimensional. In the scientific community, consensus on the understanding of populism has not developed today, and researchers' approaches are marked by different accents, embodying different views on the meaning of the term "populism". He appears both as a political technology and a specific characteristic of political activity, and a socio-political phenomenon, even an ideology.

In our work we have worked out numerous and at the same time very different, distant in space and time of manifestations of populism, with which its history is not exhausted. It is important for us to show excellent "populist" plots precisely because of the complexity, variegatedness and ambivalence of the phenomenon of populism, whose study on the basis of only one of them would be inadequate.

The study of populism is actualized by the presence of a social order from interested actors of political action, which apply populism for the implementation of its programs and in the struggle for power.

In many countries of Western Europe, the early 1990s appeared to be the frequent updating of populism. Today, the populist forces of "old Europe" characterize, firstly, the propensity for various forms of nationalistic rhetoric and ideology; Secondly, the critical perception of the EU and the processes of globalization; Thirdly, the negative attitude towards mass immigration. A specific

new feature of Western European populism is the emergence of movements and politicians who, as populists in rhetoric and political technologies, advocate the principles of a free market, restriction of state regulation, reduction of tax burden, often combining them with calls for protectionist policies.

In the history of independent Ukraine, populism has manifested itself differently and on a large scale. Already in the years of the crisis of the socialist system, which became fatal for him, without political populism, political agitation helped the national-democratic forces to eliminate the communists from power.
After independence, significant elements of populism became the constant of the political struggle in Ukraine. The actual norm of political competitions in Ukraine was generous and unlikely social and economic promises that were distributed by most parties and politicians.

The Ukrainian election race, especially the presidential one, is characterized by another populist trait - an attempt to provide political rivalry as a struggle for good and evil. This was due to the deep cultural and mental differences between different Ukrainian regions. It is possible to state the presence of populist traits in most of the significant Ukrainian political forces. For some, party ideology sometimes became a scenery to cover the interests of certain business groups.

There is a clear need to reduce the level of populism in Ukrainian socio-political life, weaken its influence on the process of struggle for power and the adoption of managerial decisions (although they may have relatively less than election campaigns, populist workload). This could be facilitated by a series of measures. That is, the saturation of the information space with objective analytical materials that would demonstrate the possible consequences of attempts to implement populist proposals, their harm or unrealistic. A public space could be a media platform potentially capable of counteracting populism.

The paper concludes that counter-populism efforts can become effective if they are aimed at changing the widespread public demand for radical and deceptively simple solutions to complex social problems. For antipopularist changes in the mass political culture, changes in the education system, the upbringing of the younger generation of the principles of perception of social problems are needed: awareness of the internal contradictions of many social phenomena; The ability to dialogue thinking; Tolerance to the opinions and opinions of others. It is worth talking about the axiological dimension of the education system, the unpopular choice of its value orientations.

Key words: populism, political science, political science, ideology, political leader, charisma, political system, political regime, political movement, political party, transformational processes, postcommunism.